

ŞANLIURFA İLİ MERKEZ İLÇE TARIM İŞLETMELERİNDE
ARAZİ KULLANIMI VE İŞGÜCÜ VARLIĞI

Yusuf ÇELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

1996-TOKAT

55317

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ŞANLIURFA İLİ MERKEZ İLÇE TARIM İŞLETMELERİNDE
ARAZİ KULLANIMI VE İŞGÜCÜ VARLIĞI

Yusuf ÇELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

Bu tez, 07/ 04/ 1996 tarihinde aşağıda belirtilen jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı ve Soyadı

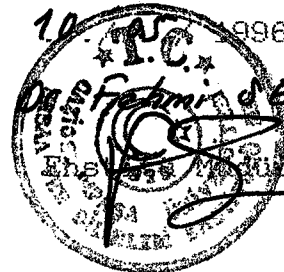
imza

Başkan : Doç.Dr. Kemal ESENGÜN
Üye : Yrd.Doç.Dr. Osman KARKACTER
Üye : Yrd.Doç.Dr. Adnan ÇİÇEK

ONAY :

Bu tez, 06/03/ 1996 tarih ve 36-05/07 sayılı Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen jüri üyelerince kabul edilmiştir.

10.03.1996
Prof. Dr. Ferið ERİM
Enstitü Kurulu

ÖZET
ŞANLIURFA İLİ MERKEZ İLÇE TARIM İŞLETMELERİNDE
ARAZİ KULLANIMI VE İŞGÜCÜ VARLIĞI

Yusuf ÇELİK

Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi
1996, 90 sayfa

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Osman KARKACIER
Jüri : Doç.Dr. Kemal ESENGÜN
Jüri : Yrd.Doç.Dr. Adnan ÇIÇEK

Bu çalışmada, Şanlıurfa ili Merkez ilçe tarım işletmelerinde arazi kullanım durumu, işgücü varlığı, kullanımı ve atıl kalan işgücü miktarı incelenmiştir. Araştırmada kullanılan veriler, araştırma alanında üretimde bulunan tarım işletmelerinin 82'si ile yapılan anketlerle elde edilmiştir. Elde edilen veriler 1993-1994 üretim yılına aittir.

Araştırma sonuçlarına göre, işletmelerin sahip oldukları işletme arazisi içinde mülk arazinin payı en yüksek oranda olup, işletmeler ortalamasında, toplam işletme arazisinin % 91.19'unu teşkil etmekte, bunu sırayla % 7.47 ile ortığa tutulan arazi ve % 1.34 ile kiraya tutulan arazi takip etmektedir.

İncelenen işletmelerde, aile işgücü kullanım oranı düşük olup, % 71.26 oranında aile işgücü atıl kalmaktadır. İşletmelerin tamamı yabancı işgücü çalıştırmakta, buna karşılık kendi işgüçlerinin bir kısmını da işletme dışında çeşitli alanlarda kullanmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler : Arazi kullanımı, mülk arazi, ortak arazi, kiraya tutulan arazi, işgücü miktarı, atıl işgücü.

II

ABSTRACT USING OF LAND AND AMOUNT OF LABOUR IN FARMS IN CENTRE DISTRICT OF ŞANLIURFA PROVINCE

Yusuf ÇELİK

Gaziosmanpaşa University
Graduate School of Natural and Applied Science
Department of Agricultural Economics

Masters Thesis
1996, 90 page

Supervisor : Asst. Prof. Dr. Osman KARKACIER
Jüry : Assoc. Prof. Dr. Kemal ESENGÜN
: Asst. Prof. Dr. Adnan ÇİÇEK

In this study, the farms have been investigated in terms of their using of land, labour amounts and idle labour amounts in centre districts of Şanlıurfa province.

The data of this study were collected from 82 of agricultural farms which are in the research area by using survey method. The data contents production years of 1993-1994.

According to the results obtained, the property land is the highest (% 91.19) among others. And than, the 7.47 percent of the farms lands is common land. The 1.34 percent of the farms lands is renting land.

In the farms studied, the rate of family labour used is low, 71.26 percent of the family labour is idle labour. All of the farms investigated employ hired labour and use a part of their family labour outside farm contrast.

Key words : Using of land, property land, common land, renting land, labour amounts, idle labour.

III

TEŐEKKUR

Araştırmanın her aşamasında ilgi ve desteğini grdğm başta danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Osman KARKACIER'e ve görüşlerinden yararlandığım Doç. Dr. M. Ali TESBİ ve Yrd. Doç. Dr. Bahri KARLI'ya en derin teőekkürlerimi sunarım.

Araştırmanın veri toplama safhasında anket için köylere gitmemde bana yardımcı olan başta Zir. Müh. Ferhat ŐELLI'ye, Şanlıurfa Tarımsal Araştırma Enetits ve Tarım İl Müdürlüğü elemanlarına, ayrıca kendileriyle anket yaptđım değerli ęiftęilere teőekkürü bir borę bilirim.

Yusuf ÇELİK

TOKAT-1996

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET	I
ABSTRACT	II
TEŞEKKÜR	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	VI
1. GİRİŞ.....	1
2. LİTERATUR ÖZETLERİ.....	3
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	6
3.1. Materyal.....	6
3.2. Yöntem.....	6
3.2.1. Örnek köylerin Seçimi.....	6
3.2.2. Örneğe Giren İşletmelerin Seçimi.....	7
3.2.3. Anket Aşamasında Uygulanan Yöntem	10
3.2.4. Verilerin Analizinde Uygulanan Yöntem.....	10
4. ARAŞTIRMA ALANI VE BÖLGE HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	13
4.1. GAP Bölgesi ve Araştırma Alanının Genel Durumu.....	13
4.2. Toprak Yapısı.....	15
4.3. İklim.....	16
4.4. Nüfus Yapısı.....	17
4.5. Eğitim ve Sağlık Durumu.....	18
4.6. Ulaşım ve Pazar Durumu.....	19
4.7. GAP Bölgesi ve Araştırma Alanının Tarımsal Yapısı.....	20
4.7.1. Arazi Varlığı.....	20
4.7.2. Bitkisel ve Hayvansal Üretim Durumu.....	23
5. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA.....	26
5.1. İncelenen İşletmelerde Arazi Durumu.....	26
5.1.1. İşletmelerde Arazi Tasarruf Şekli.....	26
5.1.2. İncelenen İşletmelerde Parsel Sayısı ve Parsel Büyüklüğü.....	32
5.1.3. Arazi Nev'ileri ve Dağılışı.....	33
5.1.4. İncelenen İşletmelerde Yetiştirilen Kültür Bitkileri ve Hayvan Varlığı.....	36

5.1.4.1. Yetiştirilen Kültür Bitkileri.....	37
5.1.4.2. Hayvan Varlığı.....	40
5.1.5. İncelenen İşletmelerde Alet ve Makina Varlığı.....	43
5.1.6. İncelenen İşletmelerde Faaliyet Alanlarına Göre Üretim Değerleri.....	45
5.2. İncelenen İşletmelerde Nüfus ve İşgücü Varlığı.....	48
5.2.1. İşletmelerde Nüfus Varlığı.....	48
5.2.1.1. İncelenen İşletmelerde Nüfusun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılışı.....	48
5.2.1.2. Nüfusun Eğitim Durumu.....	51
5.2.2. İncelenen İşletmelerde İşgücü Varlığı.....	52
5.2.2.1. İşletmelerde Aile İşgücü Varlığı.....	53
5.2.2.2. İşletmelerde Çalışamayan Aile İşgücü.....	55
5.2.2.3. İşletmelerde Kullanılabilir Aile İşgücü.....	56
5.2.3. İncelenen İşletmelerde İşgücü Kullanım Durumu.....	57
5.2.3.1. İşletmelerde Aile İşgücü Kullanım Durumu.....	57
5.2.3.2. Üretim Paternine Göre Aile İşgücü Kullanım Durumu	60
5.2.4. İncelenen İşletmelerde Yabancı İşgücü Kullanım Durumu.....	69
5.2.4.1. Üretim Paternine Göre Yabancı İşgücü Kullanım Durumu	71
5.2.5. İncelenen İşletmelerde Atıl İşgücü Miktarı.....	80
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	83
6.1. Sonuç.....	83
6.2. Öneriler.....	84
KAYNAKLAR.....	87
ÖZGEÇMİŞ.....	91

ÇİZELGELER LİSTESİ

<u>Çizelge</u>	<u>Sayfa No</u>
3.1. Örneğe giren işletmelerin tabakalara göre dağılımı.....	8
3.2. Arazi büyüklük grubuna göre örneğe giren işletmelerin köylere dağılışı.....	9
3.3. Nüfusun erkek iş birimine (EİB) çevrilmesinde kullanılan katsayılar.....	11
4.1. GAP ile sulanacak alanlar ve alt projelerin başlangıç ve bitiş tarihleri.....	14
4.2. GAP illeri nüfusu (1990 Nüfus sayımı).....	18
4.3. GAP bölgesinde mevcut arazi kullanımı (1989).....	21
4.4. Şanlıurfa Merkez ilçede arazi kullanım durumu(1994).....	22
4.5. Şanlıurfa Merkez ilçede bazı bitkisel ürünlerin ekim alanı, üretim ve verim durumu (1994).....	23
4.6. Şanlıurfa Merkez ilçede hayvan varlığı (1994).....	24
5.1. İncelenen işletmelerde arazi tasarruf şekli.....	27
5.2. İncelenen işletmelerde topraksız ailelerin arazi tasarruf şekli ve topraksız aile oranı (%).....	30
5.3. İşletme gruplarına göre parçalılık oranı ve ortalama parsel sayısı.....	33
5.4. İncelenen işletmelerde arazi nev'ileri ve dağılışı (işletmeler ortalaması olarak).....	34
5.5. İncelenen işletmelerde bitkisel üretim paterni.....	38
5.6. İşletmedeki hayvanların BBHB'ne çevrilmesinde kullanılan katsayılar.....	41
5.7. İncelenen işletmelerde hayvan varlığı (ortalama olarak).....	42
5.8. İncelenen işletmelerde alet-makina varlığı (ortalama olarak).....	44
5.9. İncelenen işletmelerde brüt üretim değerleri.....	46
5.10. İncelenen işletmelerde 1 dekar ekili alana düşen bitkisel brüt üretim değeri ve 1 BBHB'ne düşen hayvansal brüt üretim değeri.....	47
5.11. İncelenen işletmelerde nüfusun yaş ve cinsiyete	

VII

göre dağılımı (Adet ve % olarak).....	49
5.12. İncelenen işletmelerde 7 ve daha yukarı yaştaki nüfusun eğitim durumu (%).....	52
5.13. İncelenen işletmelerde aile işgücünün yaş gruplarına göre dağılımı (E1B).....	54
5.14. İncelenen işletmelerde toplam aile işgücü miktarı (Erkek işgünü Olarak).....	55
5.15. İşletmelerde çalışamayan aile işgücü miktarı (E1G) ve toplam aile işgücüne oranı (%).....	56
5.16. İncelenen işletmelerde kullanılabilir aile işgücü miktarı (E1G) ve toplam aile işgücüne oranı (%).....	57
5.17. İncelenen işletmelerde kullanılan aile işgücünün kullanım durumu.....	58
5.18. İncelenen işletmelerde üretim paternine göre aile işgücü kullanım durumu.....	61
5.19. İncelenen işletmelerde yabancı işgücü kullanım durumu.....	70
5.20. İncelenen işletmelerde üretim paternine göre yabancı işgücü kullanım durumu.....	73
5.21. İncelenen işletmelerde atıl kalan işgücü miktarı (E1G) ve kullanılabilir işgücüne oranı (%).....	81

1. GİRİŞ

Tarımsal üretim de kullanılan, üretim faktörlerinin en önemlilerinden ikisi arazi ve işgücüdür. Tarım, yapısı gereği insan ile tabiat faktörlerini birleştiren bir ekonomik faaliyet alanıdır. Bu üretim faaliyetinde bahsedilen faktörlerden birisinin yetersizliği üretimin gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır. Bilindiği gibi tarım sektörü daha ziyade toprağa bağlıdır. Yani bu sektörde toprak, üretimde bulunabilmenin ilk şartını teşkil etmektedir. Fakat, buna rağmen, iktisadi anlamda toprağın bizzat kendisinin üretken olmadığıda açık bir gerçektir. Dolayısıyla üretimin gerçekleşmesi için; arazinin ve onu değerlendirecek olan işgücünün biraraya gelmesi gerekmektedir.

Dünyada toprak varlığı sınırlı olmakla beraber, kültüre elverişli arazi miktarı da sınırlıdır. Nüfusun hızlı bir şekilde çoğalması nedeniyle fert başına düşen arazi miktarı gittikçe azalmakta ve istihdam sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle tarımsal gelişme, dolayısıyla ekonomik gelişme, fert başına düşen miktarı gittikçe azalan araziyi daha etkin bir şekilde kullanmak ile sağlanabilecektir.

Tarımsal üretim sürecinde, toprağı işleyen çiftçilerin bu üretim aracı üzerindeki haklarının ve bu üretimden dolayı aralarında doğan hukuki ilişkilerin şeklinin gerek o toplumun tarım kesimindeki sosyal yapısını belirlemesi ve gerekse tarımsal üretime etkisi yönünden büyük önemi vardır. İnsanlık tarihi çiftçilerin toprağa tasarrufları yönünden pek çok çeşitli sistemlerin varlığını göstermektedir. İnsanlık, toprağın ortak mülkiyetinden, kişisel mülkiyetin en mutlak şekilde uygulandığı anlayışlara kadar çeşitli dönemlerden geçmiştir (Karagölge, 1973).

Geri kalmış ülkelerde, arazi kullanımı ve tasarruf hakkının kullanılması ile ilgili problemlerin yanısıra tarımda uygulanan metotların ikelliği, sermayenin noksan veya yetersiz oluşu, ekonomik olmayan küçük ünitelerin

fazlalığı gibi sorunlar, birlikte çözüm yolu bekleyen en önemli problemlerdendir.

Tarımda arazi kullanımı yanında bunu işleyen işgücünün de incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bir ülkede insanların yaşam standartlarını yükseltmek için, o ülke nüfusuna istihdam sağlanması planlı bir ekonomik gelişmede üzerinde durulması gereken en önemli konulardan birini oluşturmaktadır. İşgücü analizleriyle, bir ekonomide işgücü açısından ortaya çıkacak sorunların bazılarını kolaylıkla çözmek mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, ülkenin istihdam ve işsizlik sorunlarına çözüm aranırken, işgücünün yapısını ve özelliklerini iyi bilmek gerekmektedir. Ayrıca, işgücü ile ilgili analizler, ekonomik kalkınmanın sosyal yönden planlanmasında, kalkınma için gerekli insan gücü ihtiyacının tesbitinde ve sosyal reformların gerçekleşmesinde büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de ve özellikle araştırma bölgesinde spesifik olarak tarım işletmelerinde arazi ve işgücü kullanımı üzerine yeterli sayıda araştırma bulunmamaktadır. Mevcut duruma ve yapılacak üretim planlamasına göre, arazi tasarruf şeklinin, olması gereken mevzuatın ve ayrıca tarımda işgücü varlığı ve kullanım durumunun hangi seviyede olduğu tam olarak bilinmesi gereklidir. Bu amaçla, tarım işletmelerinde arazi kullanım durumu, aile işgücü varlığı ve kullanımının ortaya konulması tarım sektöründe bu konularla ilgili tedbirlerin alınmasında faydalı olacaktır.

2. LİTERATUR ÖZETLERİ

Araştırma konusu ile ilgili olarak, yapılmış olan çalışmalar, öz olarak aşağıda verilmiştir.

Akeoy (1965), yaptığı çalışmada, tarımda arazi kullanım şekillerinden olan ortakçılık ve kiracılık durumunu çeşitli bölgelerde uygulama şekilleriyle açıklamış ve bu konunun gelenek ve göreneklere göre değil bir hukuki çerçevede işletilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Karagölge (1973), Erzurum ilindeki işletmelerin arazi tasarruf durumlarına göre ekonometrik analizini yaptığı çalışmada, arazi tasarruf durumu ne olursa olsun bölgedeki bütün işletmelerde genellikle aynı teknolojinin uygulandığını, dolayısıyla verim ve gelir yönünden önemli farklılıklar bulunmadığını tesbit etmiştir.

Karacan (1975), Elazığ merkez ilçesindeki tarım işletmeleri üzerinde yaptığı araştırmada; işletmelerde işgücü varlığı ile arazi büyüklüğünün doğru orantılı değiştiğini belirtmiştir. Ele aldığı işletmelerde toplam erkek işgücünün % 40.40'ının atıl kaldığını global olarak ortaya koymuştur.

Gürgen (1980), Tarım ve orman işçilerinin sorunları üzerine yaptığı çalışmasında, Türkiye'de çözümlenmesi gereken sorunların en önemlilerinden birinin de işsizlik olduğunu ve bu sorunun özellikle tarımda daha fazla olduğunu belirtmiştir. Tarımda yapısal ve istihdam sorunlarına çözüm olarak, Fransa'da uygulanan sistemi önermiş ve açıklamıştır. Fransa'da "SAFER" adındaki devlet kuruluşunun arazi satış ve kiralama işini tekeli altına aldığını, asgari işletme büyüklüğünde olmayan tarım işletmelerini satın alıp asgari büyüklüğe ulaşıldıktan sonra sattığını ve bu satış işleminde de önceliği komşu arazi sahiplerine verdiğini belirtmiştir. Böyle bir uygulama ile tarımsal işgücü verimliliğinin artırıldığını da vurgulamıştır.

Esengün (1987), Tokat ili merkez ilçesi tarım işletmelerinde işgücü kullanımını üzerine yaptığı araştırmada, işletmelerde işgücü varlığının ortalama olarak % 62.06'sinin atıl kaldığı ve atıl işgücünün işletme büyüklüğü ile giderek azaldığı belirtilmiştir.

Kurulkar (1989), Hindistan'ın Himalaya yöresinde yaptığı saha araştırmasında, Maharastra'nın kurak ve eğimli bölgelerinde, topraksız ailelerin yaşam düzeyi, işgücü ücret ve istihdam problemlerini açıklamıştır.

Lacroix ve Mollard (1989), Fransa'da tarımsal işgücünün ölçülmesinde kullanılan metodlar ve sonuçları üzerine yaptıkları araştırmada, tarımda çalışma zamanının ölçülmesini metodolojik bir perspektif ile incelemiştir. Araştırmada, tarımda çalışma zamanının belirlenmesinde uygulanan farklı yöntemlerin sonuçlarının yaklaşık değerler verdiği tesbit edilmiştir.

Erkuş ve ark (1990), Ankara ili tarım işletmelerinde yaptıkları çalışmada; incelenen işletmelerdeki kullanılabilir aile işgücünün işletmeler ortalamasına göre % 38.89'unun atıl kaldığını, ancak, işletmelerin optimal bir iş planına göre çalışmalarını halinde atıl aile işgücü oranının % 15'e kadar düşebileceğini ortaya koymuşlardır.

Tesbi (1990), Şanlıurfa ili merkez ilçede I. merhalede sulanacak alanlardaki işletmeler üzerine yaptığı araştırmada işletme arazisinin % 75.50'si mülk, % 4.10'unu kira ve % 20.40'ının ortaga işletildiğini belirtmiştir.

Al-Ashram ve Tully (1990), Suudi Arabistan Cumhuriyeti'nin Allepo Üniversitesi Tarım Ekonomisi Bölümü tarafından desteklenen araştırmayla, teknolojik değişimin tarımsal işgücü üzerine etkisini ölçmeye çalışmışlardır. Araştırmada, tarım işletmelerinde farklı mekanizasyon düzeyinde bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretimi için gerekli işgücü miktarları tesbit edilmiştir.

Kılıç (1991), Adana ili Seyhan ve Yüreğir ilçelerindeki tarım işletmelerinde işgücü varlığı ve kullanımı üzerine yaptığı çalışmada, işletmelerde atıl işgücü oranı suluköşullerinde tarım yapan işletmeler için % 46.48, kuruköşullerinde tarım yapan işletmeler için ise % 56.37 olarak bulunmuştur.

Karlı ve Yurdakul (1992), GAP alanında arazi mülkiyeti ve kullanma şekilleri üzerine yaptıkları çalışmada, işletmelerin ortalama arazi genişliğinin 223.25 dekar olduğu, bunun % 89.79'unun mülk arazi, % 2.39'unu kiraya tutulan arazi ve % 7.82'sini de ortaklıkla işlenen arazinin oluşturduğunu tespit etmişlerdir.

Peker (1993), Erzurum ili Pasinler ilçesi tarım işletmelerinde işgücü varlığı ve kullanımı üzerine yaptığı çalışmada, işletmeler ortalamasında % 54.80 oranında aile işgücünün atıl kaldığını, işletmelerde atıl işgücünün yüksek olmasını ise, arazi ve hayvan varlığının işgücüne göre az olması, girdi kullanım düzeyinin yetersiz olması ve üretimi sınırlandıran diğer faktörlerin kısıtlı olması nedeniyle kaynaklandığını belirtmiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Materyal

Araştırmada kullanılan materyal iki gruba ayrılabilir. Birinci derecede materyali, örnekleme yöntemiyle, Şanlıurfa merkez ilçeye bağlı 13 köyün kapladığı alandaki 82 adet tarım işletmesinden anket yoluyla toplanan veriler oluşturmaktadır.

İkinci dereceden materyalin elde edilmesinde ise, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü, Şanlıurfa Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü, DSİ, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Devlet İstatistik Enstitüsü ile Ziraat Fakültelerinin çeşitli yayınları ve konu ile ilgili diğer kaynaklardan yararlanılmıştır.

Anket uygulaması, bizzat araştırmacı tarafından Ocak-Şubat 1995 döneminde yapılmış olup, toplanan veriler 1993-1994 üretim yılına aittir.

3.2. Yöntem

3.2.1. Örnek Köylerin Seçimi

Araştırma alanı olarak seçilen Şanlıurfa ili merkez ilçeye bağlı 259 köy bulunmaktadır. Ancak, bu köylerdeki tüm tarım işletmeleri ile anket yapmak, zaman ve maddi imkanların sınırlılığı nedeni ile mümkün değildir. Bu nedenle popülasyonu oluşturan 259 köyü topoğrafik yapı (engebelilik, düzlülük, vb.), iklim (yağış, nem, sıcaklık), tarım tekniği ve üretim deseni yönünden temsil edecek, 13 köyün (toplam köy sayısının (259) % 5'i oranında) örnek köy alınması öngörüsüyle hareket edilmiştir.

3.2.2. Örneğe Giren İşletmelerin Seçimi

Örnek işletmelerin seçiminde, örneğe giren 13 köydeki toplam 591 tarım işletmesi esas alınmıştır. Bu popülasyondan anket yapılacak işletmelerin seçiminde konu ile ilgili yapılmış diğer çalışmalarda da olduğu gibi, arazi genişliği kriter olarak alınmıştır (Erkuş ve Ark., 1990; Esengün, 1987; Kılıç, 1991; Peker, 1993). Herbir işletmenin arazi genişlikleri Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü ve Tarım Reformu Genel Müdürlüğü dosya kayıtlarından elde edilmiştir.

Popülasyonu oluşturan 591 tarım işletmesi arazi büyüklüğüne göre sıralanıp numaralanmıştır. İşletme büyüklükleri bu şekilde düzenlendikten sonra Tabakalı Tesadüfi örneklemeyle Neyman Formülüne göre örnek sayısı hesaplanmıştır.

Tabakalı Tesadüfi örnekleme yönteminde temel ilke; ana kitleyi kendi içinde homojen tabakalara ayırıp varyansı azaltmaktır. Bu şekilde örneklemenin sağlık derecesi bozulmadan daha az örnekle çalışmak mümkün olmaktadır (Erkan, 1987; Kılıç, 1991).

Örneklemeye tabi tutulan popülasyon homojen özellik göstermediğinden popülasyon varyansı büyük çıkmıştır. Bu nedenle işletmeler arazi büyüklüğünde kümelenme durumuna göre alt tabakalara ayrılmıştır. Bu tabakaların sınırları; 1-50, 51-100, 101-200, 201 ve daha büyük dekar olarak belirlenmiştir. Buna göre popülasyonun % 22.8'ini 1-50 da araziye sahip işletmeler, % 20.5'ini 51-100 da araziye sahip işletmeler, % 29.8'ini 101-200 da araziye sahip işletmeler ve % 26.9'unu 201 ve daha yukarı araziye sahip işletmeler oluşturmaktadır.

Tabakalı Tesadüfi örneklemeyle Neyman Formülüne göre örnek hacmi aşağıdaki formülle hesaplanmıştır (Yamane 1967).

$$n = \frac{(\sum N_h \cdot s_h)^2}{N^2 \cdot D^2 + \sum N_h \cdot s_h^2}$$

Formülde; n: Toplam örnek sayısını,

N: Ana kitledeki birim sayısını,

N_h : h'inci tabakadaki birim sayısını,

s_h^2 : h'inci tabakadaki varyansı,

s_h : h'inci tabakadaki standart sapmayı

göstermektedir.

$D^2 = d^2 / z^2$, d: Ana kitle ortalamasından izin verilen hata payıdır.

z: % 95 güvenlik sınırının, t dağılım tablosundaki değeridir.

Örnek hacminin belirlenmesinde, ana kitle ortalamasından % 10 sapma ve % 95 güven sınırları içinde çalışılmıştır.

Örnek hacminin, oluşturulan tabakalara dağıtımını aşağıdaki formülle yapılmıştır (Yamane, 1967).

$$n_h = \frac{N_h \cdot s_h}{\sum N_h \cdot s_h} * n$$

n_h : h'inci tabakadaki örnek sayısı

Yukardaki formülle hesaplanan örnek işletmelerin arazi genişlik gruplarına dağılımını çizelge 3.1'de verilmiştir.

Çizelge 3.1. Örneğe giren işletmelerin tabakalara göre dağılımı

Arazi Genişlik Grupları	Örneğe Çıkan İşlet. Sayısı
1 - 50	17
51 - 100	18
101 - 200	21
201 - +	26
TOPLAM	82

Her gruptan örneğe çıkacak işletme sayısı belirlendikten sonra, örneğe giren köylerin her birinde incelenecek işletme sayısı hesaplanmıştır. Hesaplama yapılırken örnek köylerdeki toplam işletme sayısının popülasyondaki yüzdesi esas alınmış ve köylerde anket yapılacak işletme sayısı çizelge 3.2'deki gibi belirlenmiştir.

Çizelge 3.2. Arazi büyüklük grubuna göre örneğe giren işletmelerin köylere dağılışı

Örneğe Giren Köyler	İşletme Büyüklük Grupları (da)				Toplam
	0 - 50	51-100	101-200	201-+	
1. Payamlı	1	4	5	2	12
2. Kızlar	3	2	1	2	8
3. Karaali	-	1	-	2	3
4. Anaz	3	3	-	1	7
5. Kısa	4	3	1	2	10
6. Akören	-	-	-	2	2
7. Diphisar	-	1	3	1	5
8. Güngören	1	-	1	2	4
9. İlhan	-	-	3	1	4
10. Sarıseyh	1	1	2	6	10
11. Taşlıca	2	1	3	2	8
12. Tülmen	1	1	1	2	5
13. Boydere	1	1	1	1	4
TOPLAM	17	18	21	26	82

Her köyde anket uygulanacak işletme sayısı hesaplandıktan sonra köylerde ankete tabi tutulacak işletmelerin tesbitinde tesadüfi sayılar tablosu kullanılmıştır. Örneğe çıkan işletmelerin anket uygulaması esnasında bulunamaması yada bazılarıyla anket yapamama durumu göz önüne alınarak her büyüklük grubundaki işletmelerden % 20 yedek işletme belirlenmiştir.

3.2.3. Anket Aşamasında Uygulanan Yöntem

Tarımsal araştırmalarda, anket yolu ile elde edilen verilerin sağlıklı olması, büyük oranda çiftçiler tarafından verilen cevapların doğruluk derecesine bağlı olmaktadır. Anket uygulaması esnasında, çiftçilerin kuşkularını ve verecekleri bilgilerin kendi zararlarına kullanılacağı endişesini ortadan kaldırarak, alınacak verilerin doğruluk derecesini artırmak için, karşılıklı iyi bir güven ortamının oluşturulmasına önem verilmiştir. Bu amaçla, çiftçilerle iyi ilişkiler içinde bulunan Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü elamanlarıyla köylere gidilmiştir. Ayrıca, araştırma yapılan alanda "Aşiretçilik" mevcut olduğundan, iyi bir güven oluşturmak amacıyla, gidilen köylere, o köyden olupta şehirde ikamet eden akrabalarından bir kişi alınarak gidilmiştir. Böylece, bu kişilerin de yardımıyla, araştırmanın konusu ve amacı anlatıldıktan sonra anket uygulamasına geçilmiştir.

Anketler bizzat işletme yöneticileri ile yapılmıştır. Her ne kadar bir tarım işletmesinde yönetici işletme dışındaki bir kişi de olabiliyorsa da, anket yapılan işletmelerde yöneticiler, gerektiğinde işletmesinde işçi gibi çalışan genellikle mülk sahibi kişilerden oluşmaktadır.

3.2.4. Verilerin Analizinde Uygulanan Yöntem

Örneğe giren işletmelerden doldurulan anket formları, tek tek gözden geçirildikten sonra, gerekli hesaplamalar yapılarak elde edilen veriler çizelgelere aktarılmıştır.

Anketlerden elde edilen tüm veriler, işletme büyüklük gruplarına ve işletmeler ortalamasına göre sınıflandırılmak suretiyle analiz edilmiştir. İşletme büyüklük gruplarının her biri için değerlendirme yapılırken işletmeler ortalaması ve ve gruplar arası mukayeselere yer verilmiştir.

işletmelerin analizi yapılırken; Arazi tasarruf şekli, arazi nev'ileri ve dağılışı, hayvan varlığı, alet-makina durumu, arazi parçalılık durumu ve işletmelerin nüfus durumu incelenmiştir.

işletmelerdeki arazi tasarruf durumu; işletmelerin işlettikleri mülk, kira ve ortağa tuttukları arazi ile kira ve ortağa verdikleri arazi miktarı dikkate alınarak incelenmiştir.

işletmelerdeki mevcut aile işgücü, nüfusun yaş ve cinsiyet bakımından değişiklik arzeden işgücü katsayıları esas alınarak erkek iş birimi (E1B) cinsinden hesaplanmiştir. işletmelerde erkek işbirimi cinsinden bulunan toplam aile işgücü değerleri, işletmelerde yılda çalışılabilir gün sayısı ile çarpılarak aile işgücü varlıkları erkek işgününe (E1G) çevrilmiştir.

Nüfusun erkek iş birimine çevrilmesinde kullanılan katsayılar Çizelge 3.3'de verilmiştir.

Çizelge 3.3. Nüfusun erkek iş birimine (E1B) çevrilmesinde kullanılan katsayılar

Yaş	Cinsiyet	Katsayı
0-6	Kadın ve Erkek	0.00
7-14	Kadın ve Erkek	0.50
15-49	Kadın	0.75
15-49	Erkek	1.00
50-64	Kadın	0.50
50-64	Erkek	0.75
65-+	Kadın ve Erkek	0.50

Kaynak: Açıl, 1956.

Aile iş gücünün yılda çalışabileceği gün sayısı, araştırma alanında iklim ve toprak özellikleride dikkate alınarak, 280 gün ve günde 8 saat kabul edilmiştir. Nitekim,

araştırma bölgesinde yapılan başka bir çalışmada da yılda çalışılabilir gün sayısı 280 alınmıştır (Erkan ve Ark., 1989).

işletmelerdeki kullanılabilir (potansiyel) aile işgücü miktarı, nüfusun 7 ve daha yukarı yaş ve cinsiyeti esas alınarak hesaplanmış, mevcut aile işgücü varlığından, nüfusun devamlı hastalık, askerlik ve eğitim nedeniyle alışamadıkları işgücü değerleri dşlmek suretiyle, erkek iş günü (EIG) cinsinden hesaplanmıştır.

Aile işgücünün, işletme içinde ve dışında çalışma durumu, fertlerin yaş ve cinsiyetleri ile çalıştıkları süre dikkate alınarak hesaplanmıştır.

işletmelerde, ev işleri için kullanılan işgücü miktarı, her işletmede günlük yetişkin bir kadının 2.5 saat çalışmasının yeterli olacağı düşünülerek, yılda ortalama olarak 90 EIG olarak kabul edilmiştir. Araştırma alanında yapılan başka bir çalışmada da ev işleri için yıllık, 90 EIG'nn yeterli olacağı belirtilmiştir (Erkan ve Ark., 1989).

işletmelerde, atıl aile işgücü miktarı; kullanılabilir aile işgücü miktarından işletme içinde (ev işleri ve tarımsal işler) ve işletme dışında (tarım ve tarım dışı işler) kullanılan aile işgücü toplamının çıkarılmasıyla bulunmuştur.

4. ARAŞTIRMA ALANI VE BÖLGE HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Araştırma alanının tarımsal ve sosyo-ekonomik durumunun daha iyi ortaya konulabilmesi için, araştırma alanının içinde bulunduğu, Türkiye'nin gündemindeki büyük bir bölgesel kalkınma planı olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'nin uygulandığı alan hakkında da aşağıda bilgi verilmeye çalışılmıştır.

4.1. GAP Bölgesi ve Araştırma Alanının Genel Durumu

Cumhuriyet döneminin en önemli yatırım projelerinden biri olan Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) Fırat ve Dicle nehirleri arasında 7.3 milyon hektarlık bir alanı kapsamaktadır. GAP öncelikle, sulama ve enerji üretimini ihtiva eden projeler bütünüdür. Bu proje kapsamında 7'si Fırat havzasında, 6'sı Dicle üzerinde olmak üzere 13 adet temel proje hazırlanmıştır. Her bir projenin alt birimleri mevcuttur. Bunlar 21 baraj, 17 hidroelektrik santral ve 86 adet pompa istasyonundan oluşmaktadır.

GAP projesi bölgedeki illerden Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Adıyaman, Gaziantep, Siirt, Batman ve Şırnak'ı içine almaktadır. Çizelge 4.1'de de görüldüğü gibi gerçekleştiğinde 1.6 milyon hektardan daha fazla arazinin sulamaya açılmasını ve 24 milyar kwh elektrik enerjisi üretimini öngörmektedir.

GAP, 73 863 km²'lik bir alana sahip olup Türkiye yüzölçümünün % 9.5'ine tekabül etmektedir.

GAP bölgesi Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde olup, kuzeyden Güneydoğu Torosları, güneydoğudan Irak ve güneyden Suriye devlet sınırlarıyla çevrilidir. Bölge Fırat ve Dicle gibi iki büyük akarsuya sahiptir.

Araştırma alanı, Güneydoğu Anadolu Projesinin önemli bölümlerinden birini oluşturan ve öncelikle sulamaya açılacak olan "Aşağı Fırat Projesi" içerisinde yer alan Şanlıurfa ili merkez ilçesini kapsamaktadır. 30 40 ve 38 02 enlemleri ile 37 50 ve 40 12 boylamları arasında bulunan Şanlıurfanın yüzölçümü 1 902 057 hektardır. İl batıdan Gaziantep, kuzeybatıdan Adıyaman, kuzeydoğudan Diyarbakır ve doğudan

Çizelge 4.1. GAP ile sulanacak alanlar ve alt projelerin başlangıç ve bitiş tarihleri

FIRAT HAVZASI	Tarihler	Alanı (Ha)
1)Göksu-Araban	1999-2010	82 700
2)Adıyaman-Kahta	1999-2010	74 410
3)Baziki	1999-2010	44 900
4)Bozova	1999-2010	55 300
5)Siverek-Hilvan	1990-2010	180 300
6)Gaziantep	1990-2010	89 000
7)Suruç	1999-2010	101 600
8)Harran	1989	142 000
9)Mardin-C.pınar	1999-2010	328 608
Toplam		1 098 818
DICLE HAVZASI		
10)Dicle sağ sahil	1999-2010	126 080
11)Dicle sol sahil	1999-2010	213 000
12)Batman sağ sahil	1996	18 758
13)Batman sol sahil	1996	18 986
14)Garzan	1999-2010	60 000
15)Nusaybin	1993	19 000
16)İdil	1993	70 000
17)Silopi	1999-2010	32 000
Toplam		557 824
Genel Toplam		1 656 642

Kaynak: Anonymous, 1990a.

Mardin illeriyle komşudur. İl'i batı ve kuzeybatısındaki illerden doğal sınırı olan Fırat nehri ayırmaktadır. Güneyinde ise 223 km'lik Türkiye-Suriye devlet sınırı uzanmaktadır.

Şanlıurfa'nın kuzeyi genellikle dağlık (Güneydoğu Toroslarının orta kısmının güney etekleri), güneyinin ise düzlük olduğu söylenebilir. Kuzeyinde bulunan dağlar ve tepeler, güneye doğru gidildikçe azalmaya ve yerini düz ovalara bırakmaya başlar.

İl topraklarının % 61.7'sini platolar, % 22.0'sini dağlar, % 16.3'ünü ovalar oluşturmaktadır (Teşbi, 1991).

Güney ve güneydoğu yönünde eğimi olan ovalar, tarımsal faaliyetin hakim olduğu alanlardır. Bu ovaların başlıcaları ilin güneyindeki Harran (275 000 ha), Suruç (70 000 ha), Viranşehir (120 000 ha) ovalarıyla ilin kuzeyindeki Bozova ve Hilvan ovalarıdır. Fakat bu ovalardan kuraklık nedeniyle yeterince verim alınamamaktadır.

4.2. Toprak Yapısı

GAP'ın toprak potansiyeli, Fırat ve Dicle nehirleri arasında uzanan geniş ovalardan oluşmaktadır. Bu ovaların çoğunda arazi tasnif çalışmaları planlama kademesinde tamamlanmış ve 2 387 230 ha alanın arazi tasnifi hazır hale getirilmiştir.

GAP alanındaki arazilerde I., II., III. ve IV. sınıfta bulunan toprakların % 42'lik bir kısmı tarıma elverişli durumdadır. Topraktaki yüzey taşları önemli bir sorundur. II., III. ve IV. sınıf toprakların % 37,10'u taşlarla kaplıdır. Neredeyse ekilebilir toprakların yarısının taşla kaplı olduğu Mardin, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da bu sorun özellikle önemlidir (Anonymous, 1989; Karlı, 1991).

Şanlıurfa ilinde ise 1 902 507 hektar olan arazi varlığının % 61.9'u işlemeğe uygundur. Bu oran Türkiye'nin

% 36. Güneydoğu Anadolu bölgesinin % 42 olan ortalama oranından oldukça yüksektir (Tesbi, 1991).

Şanlıurfa Köyhizmetleri Genel Müdürlüğünün, Şanlıurfa ili toprak kaynağı envanter raporuna göre, Şanlıurfa ilinde bulunan topraklar 6 büyük gruba ayrılmaktadır. Buna göre ilin toprak varlığının % 66.8'i kırmızı kahve rengi, % 23'ü bozaltik, % 9'u kahverengi ve geri kalanı sıra ile kolluviyal, kahverengi orman toprağı ve alüviyal topraklardan oluşmaktadır (Dağdeviren ve Ferhatoğlu, 1987).

Bölgenin alçak oluşu, topraktaki demir oksidasyonunu artırmakta ve renk daha çok kırmızı kahverengi olmaktadır. Organik madde ve fosfor oranları düşük olan yöre toprakları % 49-62 oranında yüksek kil içerir (Kün ve Ark., 1986).

4.3. İklim

Güneydoğu Anadolu bölgesi tipik bir kara iklimine sahiptir. Gece gündüz arasındaki sıcaklık farklarının çok yüksek olduğu bölgede yazlar çok sıcak ve kışlar soğuk geçer. Yıllık ortalama yağış bölgede 200-300 mm'dir. Bunun sonucu olarak su eksikliği en önemli problem olma özelliğini sürdürmektedir.

Yağışın % 48'i kış % 33'ü ilkbahar, % 17'si sonbahar ve % 2'si yaz aylarında düşmektedir. Haziran ve ağustos döneminde ise ortalama yağış 10 mm civarında olmaktadır.

Bölgede ortalama nisbi nem % 54 olmasına rağmen, yaz aylarında % 20'nin altına düşmektedir (Anonymous, 1989a).

Araştırma alanı ise Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer almakla birlikte, Akdeniz iklim karakteristiğı olan yazları sıcak ve kurak, kışları ise ılık olan bir iklim özelliğı göstermektedir. Güneyden kuzeye, batıdan doğuya gittikçe yağış miktarı artmaktadır. Şanlıurfa merkez ilçede, Şanlıurfa

Meteoroloji Müdürlüğü İstasyonu 1980-1990 arası gözlemleri ortalamasına göre, yıllık ortalama yağışın % 56'sı kışın, % 29'u ilkbaharda, % 1'i yazın ve % 14'ü sonbaharda düşmektedir.

Yıllık ortalama sıcaklık 18 °C, en yüksek sıcaklık 46.5 °C ve en düşük sıcaklık -12.4 °C'dir.

Merkez ilçede yıllık ortalama nisbi nem % 48'dir. Aylık nisbi nem ortalamaları Temmuz ve Ağustos aylarında çok düşük olup % 27'ye kadar inmekte, ocak ayında en yüksek aylık ortalamayı vererek % 71'e yükselmektedir (Anonymous 1994a).

4.4. Nüfus Yapısı

GAP bölgesinde önemli olan problemlerin başında, diğer bölgelere oranla çok fazla olan nüfus artışı gelmektedir. 1990 yılı Genel Nüfus sayımına göre GAP kapsamına giren illerde 5.2 milyon kişi yaşamaktadır (Türkiye nüfusunun % 9.2'si). Bunun % 44.4'ü (2.3 milyon) kırsal kesimde, % 56.6'sı ise kentlerde yaşamaktadır. Türkiye genelinde bu oran ise sırasıyla % 41 ve % 59'dur (Çizelge 4.2).

Bölgede nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üzerinde olup, bölgeler arasında birinci sırayı almaktadır. Çizelge 4.2'de görüldüğü gibi Türkiye genelinde nüfus artış hızı % 2.2 iken GAP bölgesinde % 3.4'dür.

1990 genel nüfus sayımına göre Şanlıurfa ilinin nüfusu 1 001 455'dir. Nüfusun % 45'i kırsal kesimde ve % 55'i şehirlerde yaşamaktadır. Merkez ilçede ise 372 683 yaşamakta olup bunun % 25.3'ü kırsal kesimde % 74.7'si ise şehirde yaşamaktadır. Merkez ilçede yıllık nüfus artış hızı % 6.26'dır (Anonymous, 1990b).

Çizelge 4.2. GAP illeri nüfusu

(1990 Nüfus Sayımı)

İller	Toplam	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Köy Nü. Oranı (%)	Yıllık Nüf. Art		
					Top	Şehir	Köy
Adıyaman	513 131	219 304	293 827	57.3	3.5	6.5	1.5
Diyarbakır	1 094 996	600 640	494 356	45.1	3.2	4.4	1.7
Gaziantep	1 140 594	821 127	319 467	28.0	3.3	4.6	1.4
Mardin	557 727	249 032	308 695	55.3	2.6	4.2	1.3
Ş. Urfa	1 001 455	551 124	450 331	45.0	4.6	6.0	3.0
Siirt	243 435	110 139	133 296	54.8	1.3	3.8	-0.7
Batman	344 669	193 621	151 048	43.8	3.7	5.6	1.7
Şırnak	262 006	125 264	136 742	52.2	3.9	10.7	-0.8
TOPLAM	5 158 013	2 870 251	2 287 762		3.4	5.2	1.4
%	100	55.6	44.4				
Türkiye	56 473 035	33 326 351	23 146 684		2.2	3.4	0.5
%	100	59.0	41.0				

Kaynak: Anonymous, 1990b.

4.5. Eğitim ve Sağlık Durumu

Şanlıurfa ilinde okur-yazar oranı % 56.20 olup, okur yazar olanların % 33.20'si kadın, % 66.59'u erkektir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise % 43.78 olup bunun % 68.05'ini kadın, % 31.95'ini ise erkek oluşturmaktadır (Anonymous 1990c). Yani araştırma alanında kadınların okuma yazma oranlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Araştırma alanında okur yazar oranı Türkiye ortalamasının (% 80.50) çok altındadır.

Bölgede eğitim faaliyetlerinin yanı sıra, sağlık hizmetleride ülke genel düzeyinin çok gerisindedir. Özellikle kırsal kesime hizmet veren sağlık ocağı ve sağlık evlerinin tamamının faal olarak kullanılmaması sağlık hizmetinin etkinliğini azaltmaktadır.

4.6. Ulaşım ve Pazar Durumu

GAP bölgesindeki iller birbirine devlet yolları ile bağlı olup, Avrupa ve Türkiye'nin Ortadoğu'ya kara yolu ile bağlantısını sağlayan E 24 kara yolu Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin ve Şırnak il sınırları içinden geçmektedir.

GAP bölgesindeki toplam karayolu ağı uzunluğu 27 271 km'dir. Bunun 4 058 km'si devlet ve il yolları olup, geriye kalan 23 213 km yol ağı ise, asfalt, stabilize, te seviyeli ve ham yoldan ibarettir (Araalı, 1988).

Bölgedeki toplam demir yolu uzunluğu yaklaşık 830 km'dir. Ayrıca Batman, Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa ilinde hava meydanları vardır (Karlı, 1991).

Şanlıurfanın kara yolları ağı 863 km'dir. Bunun 540 km'si devlet yolu (tamamı asfalt), 323 km'si il yolu (172 km'si asfalt), 105 km'si toprak, 22 km'si geçit veren yoldur.

GAP bölgesinde en önemli tarım ürünleri buğday, arpa, mercimek, susam, pamuk, tütün, antepfıstığı ve üzumdür.

Tarımsal ürünlerin çoğu yerel pazarlarda serbestçe alınıp satılabilmektedir. Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde Ticaret Odası kanun ve yönetmeliklerine uygun olarak kurulmuş, fiyatların ilan edildiği ve ürünlerin alınıp satıldığı resmi borsalar bulunmaktadır.

Toprak Mahsulleri Ofisi, Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifi, Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifi, Tekel

gibi kamu kurum ve kuruluşları ve kooperatiflerde ürün pazarlamasında rol oynamaktadır.

Sanayi çok az gelişmiştir. Genellikle bu bölgede tarımsal ürünleri işleyen çoğu küçük kapasiteli gıda sanayi üniteleri (Un, bulgur, meşrubat, peynir, zeytinyağı), TSEK ve EBK tesisleri, yem fabrikaları, T.Z.D.K. Şanlıurfa tarım alet ve makinaları fabrikası ve çırçır fabrikaları bulunmaktadır. Ayrıca, çimento fabrikaları ve bir adet petrol rafinerisi bölgenin başlıca sanayi tesisleridir.

4.7. GAP Bölgesi ve Araştırma Alanınının Tarımsal Yapısı

4.7.1. Arazi Varlığı

GAP bölgesinin toplam arazi varlığı 7 295 621 hektar olup, bunun % 95,9'u kültüre elverişli arazidir. Çizelge 4.3'de görüldüğü gibi toplam arazi varlığının % 42,2'si işlenen arazi, % 33,2'si çayır-mera arazisi, % 20,5'i orman ve fundalık araziden oluşmaktadır. İşlenen arazi içinde % 85,3 ile ilk sırayı kuru tarım arazisi almaktadır. Bunu % 8,2 ile bağ-bahçe, % 3,9 ile sulanan alan ve % 2,6 ile özel ürünler izlemektedir.

Türkiye genelindeki tarım topraklarının % 31'i sulanabilecek nitelikte iken, bu oran GAP bölgesinde % 54'dür. GAP tamamlandığında bölgedeki işlenebilir arazinin % 51'i, sulanabilir toprakların % 60,1'i (1.6 milyon ha.) sulanacaktır. Ayrıca ülke genelindeki verimli tarım topraklarının 1/5'i bu alanda yer almaktadır. Bu veriler bölgenin toprak kaynakları açısından zenginliğinin göstergesidir (Şehirlioğlu, 1993).

Çizelge 4.3. GAP bölgesinde mevcut arazi kullanımı (1989)

Arazi kullanımı	Toplam Arazi (Hektar)	Toplamdaki Payı %	Alt Gruplardaki Payı %
1.İşlenen Arazi	3 081 170	42.2	100.0
-Kuru tarım ara.	2 628 703	-	85.3
-Sulanan alan	120 740	-	3.9
-Bağ-Bahçe	251 627	-	8.2
-özel ürünler	80 074	-	2.6
2.Çayır-Mera	2 427 229	33.2	100.0
-Çayır	587	-	0.0
-Mera	2 426 642	-	100.0
3.Orman ve Fun.lık	1 493 327	20.5	100.0
-Orman	60 401	-	4.0
-Fundalık	1 432 926	-	96.0
4.Yerleşim alanla.	25 561	0.4	100.0
5.Diğerleri	268 334	3.7	100.0
Toplam(*)	7 295 621	100.0	100.0

*: Su yüzeyleri dahil değildir.

Kaynak: Anonymouse, 1989.

Esasen GAP alanındaki arazilerin sulaması proje gerçekleştirildiğinde olacaktır. Ama bölgede halen kamu sulama şebekeleri mevcut olup bu şebekelerle Akçakalede 14 000 ha. (Ş.Urfa), Ceylanpınar İki Çırcıp Kesiminde 9 000 ha. (Ş.Urfa), Diyarbakır Deve Geçidi alanında 7 500 ha., Batmanda 3 500, Mardin Nusaybinde 5 750 ha. olmak üzere 39 750 ha. arazi sulanmaktadır (Kün ve Ark., 1986). Bunun dışında çiftçilerin kendi imkanlarıyla kurdukları kuyu şebekeleri ile sulama da yapılmaktadır.

Ayrıca, GAP kapsamında, Harran Ovası'nı sulamak için by-pass sistemi ile 1994 yılında T1 sulama tüneli faaliyete geçirilmiştir. Böylece, Harran Ovası'nda 62 köyde yaklaşık 30 000 hektar alan sulamaya açılmıştır.

Bölgede çiftçilik yapan ailelerin yaklaşık % 40.3'ü topraksızdır. Bunların büyük kısmı tarım işçisi ve tarım dışı alanlarda işçi olarak çalışmaktadırlar (Erkuş, 1989).

Araştırmanın yapıldığı Şanlıurfa merkez ilçede arazi kullanım durumu çizelge 4.4'de verilmiştir. Çizelge 4.4'den

Çizelge 4.4. Şanlıurfa Merkez ilçede arazi kullanım durumu (1994)

Arazi kullanımı	Top. Arazi (Hektar)	Toplamdaki Payı (%)	Alt Gruptaki Payı (%)
I. İşlenen Arazi	226 000	59.60	100.00
1. Tarla Arazisi	202 346		89.53
-Ekilen	182 809		-
-Nadas	19 537		-
2. Sebzelik	3 671		1.62
3. Meyvelik	15 518		6.87
4. Bağlar	4 450		1.97
5. Zeytinlik	15		0.01
II. Çayır-Mera	17 000	4.50	100.00
III. Orman ve Fundalık	1 375	0.40	100.00
IV. Tarım Dışı Arazi	134 725	35.50	100.00
Toplam	379 100	100.00	-

Kaynak: Anonymous, 1994b.

de görüldüğü gibi, merkez ilçede toplam arazi varlığı 379 100 hektardır. Bunun % 59.60'ı işlenen arazi, % 0.40'ı orman ve fundalık, % 4.50'si çayır mera ve % 35.50'si tarım dışı arazidir. İşlenen alanın ise % 89.59'unu tarla arazisi, % 6.87'sini meyvelik, % 1.97'sini bağ, % 1.62'sini sebzelik ve % 0.01'ini de zeytinlik oluşturmaktadır.

4.7.2. Bitkisel ve Hayvansal Üretim Durumu

Merkez ilçede yetiştirilen bazı kültür bitkilerinin ekim alanları ve dekara verimleri çizelge 4.5'de verilmiştir.

Çizelge 4.5. Şanlıurfa Merkez ilçede bazı bitkisel ürünlerin ekim alanı, üretim ve verim durumu (1994)

Ürün Cinsi	Ekim Alanı (da)	Kültür Bit.leri Ekim Alanındaki Payı (%)	Üretim Miktarı (ton)	Verim (Kg/da)
1.Hububat	1 477 000	80.79	-	-
Buğday	864 000	47.26	168 680	195
Arpa	613 000	33.53	141 603	231
2.Baklagiller	188 926	10.34	-	-
Nohut	8 926	0.49	927	104
Mercimek (K)	180 000	9.85	18 000	100
3.Endüstri Bit	153 670	8.41	-	-
Pamuk	153 670	8.41	42 259	275
4.Yağlı Toh.	6 300	0.34	-	-
Susam	6 300	0.34	220	35
5.Sebzeler	2 200	0.12	-	-
Soğan (Kuru)	1 600	0.09	1 600	1 000
Sarmısak	600	0.03	450	250
Toplam	1 828 096	100.00	-	-

Kaynak: Anonymous, 1994b.

Çizelge 4.5'de de görüldüğü gibi merkez ilçede yetiştirilen kültür bitkileri ekiliş alanı içinde % 80.79 ile ilk sırayı hububat almaktadır. Bunu sırayla, % 10.34 ile baklagiller, % 8.41 ile endüstri bitkileri, % 0.34 ile yağlı tohumlar ve % 0.12 ile sebzeler izlemektedir. Hububat grubunda buğday ekim alanı daha fazla olup, buğdayda dekara verim 195 kg/da'dır. Merkez ilçede buğdaydaki verim, Türkiye ortalamasının (204 kg/da) altındadır. Baklagil grubunda ise

mercimek üretimi daha fazla yapılmaktadır. Mercimekte verim durumu (100 kg/da) ise Türkiye ortalamasının (83.5 kg/da) üzerindedir. Endüstri bitkilerinden pamuk, yağlı tohumlardan ise susam yetiştirilmektedir.

Merkez ilçede daha ziyade kuru tarım sisteminin geçerli olması nedeniyle, sebzeçilik sınırlı miktarda ve aile ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmaktadır.

Meyvecilik faaliyetinde ise, hem kuru hemde sulu şartlarda yetiştirildiğinden fıstık ve bağ üretimine daha fazla yer verilmektedir. Merkez ilçede 1994 yılında 2 640 ton fıstık ve 3.5 ton da üzüm üretilmiştir.

Merkez ilçede bitkisel üretim yanında hayvancılığa da yer verilmektedir. Hayvancılık faaliyetinde, ağırlıklı olarak mer'aya dayalı büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Hayvan ırkları içinde yerli ırklar büyük bir oran teşkil ettiğinden, birim başına hayvan verimi düşüktür.

Merkez ilçede hayvan sayısı, hayvanların cinslerine göre çizelge 4.6'da verilmiştir.

Çizelge 4.6. Şanlıurfa Merkez ilçede hayvan varlığı (1994)

Hayvan Cinsi	Adet
Sığır	
Kültür	281
Melez	313
Yerli	11 045
Koyun	349 000
Kıl keçisi	79 800
At	6 840
Merkep	1 500
Kümes Hayvanları	299 200
Arı Kovanı	800

Kaynak: Anonymous, 1994b.

Çizelgeden de görüldüğü gibi hayvansal faaliyette daha çok koyunculuk yapılmaktadır. Ayrıca, koyunculunun yanı sıra kıl keçisi, sığırcılık ve diğer hayvan türlerine de işletmelerde yer verilmektedir.

Hayvansal üretim sonucu merkez ilçede 1994 yılında yaklaşık 3 007 ton et, 40 860 süt ve 4 ton bal üretimi gerçekleşmiştir. Ayrıca, kümes hayvanlarından 10 725 000 adet yumurta alınmıştır.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

5.1. İncelenen İşletmelerde Arazi Durumu

5.1.1. İşletmelerde Arazi Tasarruf Şekli

Arazi, tarımsal üretimin vazgeçilmez bir unsuru ve üretim faktörlerinin ilkidir. Çünkü tarımda arazi işletmenin hem kuruluş yerini ve hemde üretimin bizzat yapıldığı alanı teşkil etmektedir (Açıl ve Demirci, 1984).

Tarıma elverişli arazi miktarının kısıtlı olmasına karşın, araziye olan talebin nüfus artışına paralel olarak gittikçe artması, arazi mülkiyeti ve kullanma şeklinin önemini gittikçe artırmaktadır.

Araştırmada, işletme arazisi olarak mülk araziye kiracılık, ortakçılık ve diğer şekillerde işlenen arazinin eklenmesi ve bu miktardan başkasına kira, ortak yada diğer şekillerde verilen arazinin çıkarılarak bulunan miktarı esas alınmıştır.

İncelenen işletmelerde arazi varlığı ve tasarruf şekli çizelge 5.1'de verilmiştir. Çizelge 5.1'de görüldüğü gibi çiftçi ailesi başına düşen ortalama arazi genişliği işletme büyüklük grupları itibariyle 29.59-482.23 dekar arasında değişmekte olup işletmeler ortalamasında bu genişlik 212.51 dekadır.

İşletmelerin sahip oldukları işletme arazisi içinde mülk arazinin payı en yüksek oranda olup, işletmeler ortalamasında toplam işletme arazisinin % 91.19'unu teşkil etmekte bunu sırayla % 7.47 ile ortağa tutulan arazi ve % 1.34 ile kiraya tutulan arazi takip etmektedir. İncelenen işletmelerde mülk arazisini kiraya veya ortağa veren işletmeye rastlanmamıştır.

Çizelge 5.1. İncelenen işletmelerde arazi tasarruf şekli

İşletme Büyüklüğü (Da)	Mülk Arazisi		Kiraya Tutulan Arazi		Ortağa Tutulan Arazi		İşletme Arazisi (Toplam) *	
	Alan (Da)	Oran (%)	Alan (Da)	Oran (%)	Alan (Da)	Oran (%)	Alan (Da)	Oran (%)
1-50	25.35	85.67	0.71	2.40	3.53	11.93	29.59	100.00
51-100	44.44	59.96	0.56	0.76	29.11	39.28	74.11	100.00
101-200	109.05	75.05	10.05	6.92	26.19	18.03	145.29	100.00
201- +	475.77	98.66	-	-	6.46	1.34	482.23	100.00
İşletmeler Ortala.	193.79	91.19	2.84	1.34	15.88	7.47	212.51	100.00

* : Kira ve ortağa verilen araziye rastlanılmamıştır.

İncelenen işletmelerde kira ve ortağa tutulan arazi ise, bu arazi sahiplerinin, şehirde oturmaları, memur olması yada ticaretle uğraşmaları nedeniyle, işletilememektedir. Böylece arazilerini diğer çiftçilere, ortağa yada kiraya vermektedirler.

İşletme büyüklük gruplarında işletme arazisi içinde mülk arazinin payı % 59.96-98.66 arasında değişmektedir. Mülk arazi oranı 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda % 85.67, 51-100 dekar işletme büyüklük grubunda % 59.96, 101-200 dekar işletme büyüklük grubunda % 75.05 ve 201 ve daha fazla dekar araziye sahip işletme büyüklük grubunda ise % 98.66 oranındadır. Dikkat edilirse mülk arazi oranı, 51-100 ve 101-200 dekar işletme büyüklük gruplarında, diğer işletme büyüklük gruplarına göre düşük düzeydedir. Bunun nedeni, bu gruptaki işletmelerin arazilerinin kısıtlı olması nedeniyle büyük oranda ortağa arazi işletmeleridir. Buna karşın, 201 ve daha fazla dekar araziye sahip işletme büyüklük grubunda mülk arazi oranı en yüksek düzeydedir. Çünkü bu grupta, işletme için yeterli hatta fazla miktarda mülk arazi bulunmaktadır.

İşletme gruplarında kiraya tutulan arazinin işletme arazisine oranı % 0.76-6.92 arasında olup, işletmeler ortalamasında % 1.34 düzeyindedir. 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda kiraya arazi tutup işleyen işletmeye rastlanmamıştır. Genelde işletmelerde kiraya tutularak işlenen arazi oranı düşük düzeydedir.

Her işletme büyüklük grubunda ortak işletilen arazi mevcuttur. İşletme büyüklük gruplarında, ortağa tutularak işletilen arazi miktarı % 1.34 ile % 39.28 arasında değişmekte ve en yüksek oran 51-100 dekar işletme büyüklük grubunda bulunmaktadır. Genelde yalnız mülk arazi kullanan işletmeler dışında, mülk arazi ile birlikte ortakçılık en yaygın arazi kullanım şekli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, incelenen işletmelerde önemli miktarda topraksız aile bulunmaktadır. Topraksız ailelerin, incelenen işletmeler

içindeki oranı ve bunların arazi tasarruf durumları çizelge 5.2'de verilmiştir. Çizelge 5.2'de de görüldüğü gibi, işletme büyüklük gruplarında topraksız aile oranı % 9.52 ile 38.39 arasında değişmektedir. En fazla topraksız aile 51-100 dekar işletme büyüklük grubunda bulunmaktadır. Buna karşın, 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda, topraksız aile yoktur. 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda, % 23.53 ve 101-200 dekar işletme büyüklük grubunda, % 9.52 oranında topraksız aile bulunmaktadır. İşletmeler ortalamasında, çiftçi ailelerinin % 15.85'i topraksızdır.

Topraksız çiftçilerin, arazi tasarruf durumları incelendiğinde, bunların bir kısmının kiracılıkla bir kısmının da ortakçılıkla arazi işlettikleri görülmektedir. İncelenen işletmelerde, kiracılıkla arazi işleten topraksız aile yalnız 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda bulunmaktadır. Bu işletme büyüklük grubunda, kiracılıkla arazi işleten topraksız aile oranı % 25'dir.

Topraksız ailelerin büyük kısmı ise ortakçılıkla arazi işletmektedirler. İşletme büyüklük gruplarında, topraksız ailelerin % 75 ile % 100'ü ortakçılıkla arazi işletmektedirler. 1-50 dekar işletme büyüklük grubundaki topraksız ailelerin % 75'i, 51-100 ve 101-200 dekar işletme büyüklük grubundaki topraksız ailelerin hepsi, ortakçılıkla arazi işletmektedirler. İşletmeler ortalamasında, topraksız ailelerin % 92.31'i ortağa arazi tutarak, % 7.69'u kiraya arazi tutarak tarımsal üretimde bulunmaktadır.

Araştırma bölgesinde yapılan çeşitli araştırmalarda, işletmelerdeki arazi tasarruf şekilleri farklı bulunmuştur. Nitekim araştırma bölgesinde yapılan değişik çalışmalarda; incelenen işletmelerdeki arazilerin % 59,00'u mülk, % 35.60'ı kira ve % 5.40'ı da ortakçılık (Aksoy ve ark., 1986), yapılan başka bir çalışmada incelenen işletmelerdeki arazilerin % 89.79'u mülk, % 2.39'u kira ve % 7.82'si ortakçılık (Karlı ve Yurdakul, 1992), bölgede sulu alanlarda yapılan bir araştırmada ise, incelenen işletmelerdeki arazilerin % 63.70'i mülk, % 4.90'ı kira, % 2.70'i ortakçılık ve % 28.70'i ise

Çizelge 5.2. İncelenen işletmelerde topraksız ailelerin arazi tasarruf şekli ve topraksız aile oranı (%)

İşletme Büyük­lük Grupları (Da)	Toprak­sız Ailelerin Arazî Tasarruf Şekli		Toplam Toprak­sız Aile Sayısı		Toplam İşletme Sayısına Oranı (%)		
	Ortakçılık Yapanlar		Adet	Oran (%)			
	Kiracılık Yapanlar	Ortakçılık Yapanlar			Adet	Oran (%)	
1-50	1	25.00	3	75.00	4	100.00	23.53
51-100	-	-	7	100.00	7	100.00	38.39
101-200	-	-	2	100.00	2	100.00	9.52
201-+	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	7.69	12	92.31	13	100.00	15.85

karışık (Direk ve ark., 1992) ve bölgede yapılan diğer bir araştırmada, incelenen işletmelerde arazinin % 80.71'i mülk, % 0.06'sı kira ve % 19.23'ü ise ortakçılık (Erkan ve ark., 1989) şeklinde işlendiği belirtilmektedir.

İncelenen işletmelerde, arazi tasarruf şekline göre işletme sayısı incelendiğinde, işletmelerin % 71.95'i yalnızca kendi mülk arazisinde, % 1.22'si yalnızca kiracılıkla, % 14.63'ü yalnızca ortakçılıkla ve % 12.20'si ise karışık (Hem kiracılık hemde ortakçılıkla) şeklinde arazi işletmektedirler.

Türkiye tarım işletmeleri arazi tasarruf şekillerine göre incelendiğinde, % 92.57'sinin yalnızca kendi mülk arazisinde, % 1.18'inin yalnızca kiracılıkla, % 0.31'inin yalnızca ortakçılıkla ve % 5.94'ünün ise karışık (iki yada daha fazla) tasarruf şekliyle tarımsal faaliyette buldukları görülür (Anonymous, 1993). 1991 tarım sayımı sonuçlarına göre 6. tarım bölgesi (Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa ve Van) arazi tasarruf şekillerine göre incelendiğinde işletmelerde toplam işlenen alanın % 96.38'i mülk, % 0.48'i kira, % 0.06'sı ortakçılık ve % 3.08'i de diğer şekillerde kullanılmaktadır (Anonymous, 1993).

Kiracılık; tarımsal bir taşınmazın bir kira karşılığı işletilmesi ve onun ürünlerinin toplanması hakkını devreden sözleşmedir (Aksoy 1984). Toprak sahibi arazisini belli bir bedel karşılığında bir üretim sezonu için kiraya vermektedir. Üretim sezonu sonunda elde edilen ürün ile tarla sahibinin hiç bir ilgisi yoktur. Bu nedenle arazi sahibi için risk söz konusu değildir. Araştırma alanında diğer bölgelerde de olduğu gibi sulu koşullarda kiralanan arazinin bedeli, kuru koşullara göre daha yüksektir.

Ortakçılıkla arazi işletme biçimi ise, üretim faaliyeti sonunda ürünün anlaşmaya göre belli bir oranda toprak sahibi ile ortakçı arasında paylaştırılmasını gerçekleştiren bir sistemdir. Bu sistemde hem toprak sahibi hemde araziyi ortağa

tutan şahıs riskle karşı karşıyadır. Araştırma alanında ortakçılıkla arazi işleme biçimi, kuru koşullarda üretim yapan işletmeler ile sulu koşullarda üretim yapan işletmelerde farklılık göstermektedir. Kuru koşullarda üretim yapan işletmelerde (buğday, arpa ve mercimek yetiştiriciliği) traktör sahibi kişilerin küçük mülk sahiplerinin arazilerini ortaga işlemesi şeklindedir. Yani, tarla ve tohum toprak sahibince karşılanmakta, diğer tüm üretim masrafları traktör sahibi tarafından yapılmakta ve elde edilen ürün ise yarı yarıya paylaşılmaktadır. Sulu koşullarda üretim yapılan işletmelerde ise genelde ortakçılık, pamuk yetiştiriciliğinde görülmektedir. Bazı mülk sahipleri arazilerinin bir kısmını veya tamamını % 25-30 arasında değişen oranlarda işçilik giderleri karşılığı olarak ortaga vermektedir. Bu şekildeki ortakçılık; arazinin ekime hazırlanması, ekim yapılması ve diğer tüm masraflar tarla sahibine ait, pamuk üretimindeki bakım (seyreltme, çapalama, sulama) ve hasat, işçilik giderleri ortaga tutana aittir. Hasat sonunda anlaşmaya göre ürünün % 25-30'unu ortakçı almakta ve geri kalan diğer kısmı ise tarla sahibinin olmaktadır.

5.1.2. İncelenen İşletmelerde Parsel Sayısı ve Parsel Büyüklüğü

İncelenen işletmelerde arazinin parçalılık durumu çizelge 5.3'de verilmiştir. İşletmeler ortalamasına göre ortalama parsel sayısı 3.66'dır. İşletme büyüklük gruplarına göre ortalama parsel sayısı 2.47 ile 4.42 arasında değişmektedir. Araştırma bölgesinde yapılan diğer iki çalışmada ise ortalama parsel sayısı 3.35 (Erkan ve ark., 1989) ve 3.06 (Karlı, 1991) olarak bulunmuştur.

İşletmeler ortalamasında, parsel sayısına göre işletmelerin oransal dağılımı incelendiğinde, bir parselli işletmeler % 14.63, 2-3 parselli işletmeler % 37.81, 4-5 parselli işletmeler % 28.05, 6-9 parselli işletmeler % 17.07 ve 10 ve daha fazla parselli işletmeler % 2.44 oranındadır.

Çizelge 5.3. İşletme gruplarına göre parçalılık oranı ve ortalama parsel sayısı

İşlet. Büyük. Grup.	Parçalılık oranı (%)						Orta. Parsel Sayısı	Orta. Parsel Büyük.
	1	2-3	4-5	6-9	10-+	Toplam		
1-50	35.29	41.18	17.65	5.88	-	100.00	2.47	11.98
51-100	22.22	38.89	27.78	11.11	-	100.00	3.11	23.83
101-200	-	47.62	33.33	19.05	-	100.00	4.14	35.09
201-+	7.69	26.92	30.78	26.92	7.69	100.00	4.42	109.10
İşl.Ort.	14.63	37.81	28.05	17.07	2.44	100.00	3.66	58.06

Genel olarak araştırma alanındaki işletmelerin 2-3 ve 4-5 parseli yapıda yoğunlaştıkları görülmektedir.

Ortalama parsel büyüklüğü, işletme büyüklük gruplarında 11.98 ile 109.10 dekar arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasında ise ortalama parsel büyüklüğü 58.06 dekadır. İşletme büyüklük grubu arttıkça, ortalama parsel büyüklüğünde artmaktadır.

5.1.3. Arazi Nev'ileri ve Dağılışı

İncelenen işletmelerde karşılaşılan başlıca arazi nev'ileri; tarla, sebze, meyve ve bağ arazileridir. Çayır-mera arazisine sahip olan işletmeye rastlanmamıştır.

Çizelge 5.4'de arazi nev'ileri ve dağılışı verilmiştir. Buna göre, işletme arazisinin büyük bir kısmını tarla arazisi oluşturmakta geriye kalanı meyvelik ve bağ arazisi çok az bir kısmını ise sebzelik arazi oluşturmaktadır. Nitekim işletmeler ortalamasına göre 212.51 dekar olan toplam işletme arazisinin % 88.28'ini tarla arazisi, % 9.68'ini meyvelik arazi, % 1.59'unu bağ arazisi ve % 0.45'ini sebzelik arazi

Şizelge 5.4. İncelenen işletmelerde arazi ney'ileri ve dağılışı (işletmeler ortalaması olarak)

İşletme Büyük- lög (Da)	Tarla arazisi			İşlet.- Arazisi- Oranı (%)	Meyvelik Arazi		Bağ Arazisi		Sebzelik Arazi		Toplam İşlet.-Arazisi		
	Sulu (Da)	Tarla Arazi-ne Oranı(%)	Kuru (Da)		Tarla Arazisine Oranı(%)	Alan (Da)	Oran (%)	Alan (da)	Oran (%)	Alan (da)	Oran (%)	Alan (da)	Oran (%)
1-50	-	-	24.00	100.00	24.00	81.11	4.88	16.49	0.71	2.40	-	29.59	100.00
51-100	10.11	14.83	58.06	85.17	68.17	91.98	2.78	3.75	0.94	1.27	2.22	74.11	100.00
101-200	34.90	27.01	94.29	72.99	129.19	88.92	7.86	5.41	7.57	5.21	0.67	145.29	100.00
201- +	21.92	5.16	402.54	94.84	424.46	88.02	53.42	11.08	3.43	0.71	0.92	482.23	100.00
İşlet.-ler Ortala.	18.11	9.65	169.50	90.35	187.61	88.28	20.57	9.68	3.38	1.59	0.95	212.51	100.00

oluşturmaktadır. Meyve alanlarının yaklaşık % 90'nından fazlasını fıstık ağaçları oluşturmaktadır. Araştırma alanında sulama suyu imkanlarının yok denecek kadar az olması nedeniyle, çok az bir alanda aile ihtiyacını karşılamak amacıyla sebze üretimi yapılmaktadır.

İşletme büyüklük gruplarında tarla arazisi oranı % 81.11 ile % 91.98 arasında değişmekte ve 51-100 ile 101-200 dekar işletme büyüklük grubunda daha yüksek oranda bulunmaktadır.

İncelenen işletmelerde, tarla arazisinin büyük bir bölümü kuru olup, az bir kısmı sulanmaktadır. İşletme büyüklük gruplarında, tarla arazisinin % 100 ile 72.99'unda kuru tarım yapılmaktadır. Özellikle, 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda, hiç sulanan alana rastlanmamıştır. Bunun nedeni ise, araştırma alanında sulama yapabilmek için kuyu açmak gerekmektedir. Bu ise, bu gruptaki işletmeler için pahalı bir yatırımdır.

Kuru tarla arazisi oranı, 51-100 dekar işletme büyüklük grubunda % 85.17, 101-200 dekar işletme büyüklük grubunda % 72.99 ve 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda ise % 94.84'dür. İşletmeler ortalamasında ise, toplam tarla arazisinin % 90.35'inde kuru tarım yapılmaktadır.

Tarla arazisinin sulanan miktarı, işletme büyüklük gruplarında % 0 ile 27.01 arasında değişmektedir. 101-200 dekar işletme büyüklük grubunda sulanan tarla arazisi oranı en yüksek düzeyde olup % 27.01'dir. Bunu sırayla, % 14.83 ile 51-100 dekar işletme büyüklük grubu ve % 5.16 ile 201-+ dekar işletme büyüklük grubu takip etmektedir. İşletmeler ortalamasında, toplam tarla arazisinin % 9.65'i sulanmaktadır.

Meyve arazisi oranı, işletme büyüklük gruplarında % 3.75 ile % 16.49 arasında değişmektedir. Meyve arazisi oranı % 16.49 ile 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda en yüksek düzeydedir. Bunu sırayla % 11.08 ile 201-+ dekar, % 5.41 ile

101-200 dekar ve % 3.75 ile 51-100 dekar işletme büyüklük grubu takip etmektedir. İşletmeler ortalamasında ise meyvelik arazi oranı % 9.68'dir.

Meyve arazisi oranı tarla arazisinin yüksek oranda olduğu 51-100 dekar ile 101-200 dekar işletme büyüklük gruplarında düşük düzeydedir.

Bağ arazisi, işletme büyüklük gruplarında düşük düzeyde olup % 0.71 ile % 5.21 arasındadır. Bağ arazisi oranı % 5.21 ile 101-200 dekar işletme büyüklük grubunda en yüksek düzeydedir. Oransal olarak en az bağ arazisi ise % 0.71 ile 201-+ dekar işletme büyüklük grubundadır. Bağ arazisi oranı, işletmeler ortalamasında ise % 1.59'dur.

İşletmelerde, özellikle bağ ve meyve arazisine ayrılan payı, işletmelerin sahip oldukları arazi miktarı ile toprağın yapısı etkilemektedir.

Sebzelik arazi, işletmelerde sulanan alanın az olması ve üretimin daha çok aile ihtiyacını karşılamaya yönelik olması nedeniyle çok düşük düzeydedir. Sebzelik arazi oranı, işletmelerde % 0.19 ile % 3.00 arasında değişmektedir. Sebze arazisi oranı % 3.00 ile 51-100 dekar işletme büyüklük grubunda en yüksek düzeydedir. 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda ise sebzelik alana rastlanmamıştır. İşletmeler ortalamasında ise sebzelik arazi oranı % 0.45'dir.

5.1.4. İncelenen İşletmelerde Yetiştirilen Kültür Bitkileri ve Hayvan Varlığı

Araştırmada, mevcut işgücünün kullanılma durumunun ortaya konulmasında, işletme büyüklük grupları itibariyle üretim deseninin incelenmesine ihtiyaç vardır.

5.1.4.1. Yetiştirilen Kültür Bitkileri

İncelenen işletmelerde yetiştirilen başlıca kültür bitkileri, tahıldan; buğday, arpa, baklagilden; nohut ve mercimek, endüstri bitkilerinden; pamuk, yağlı tohumlardan; susamdır. Bunların yanında sebzeçilik, meyvecilik ve bağcılığa da yer verildiği tesbit edilmiştir.

İncelenen işletmelerde bitkisel üretim paterni çerçevesinde çeşitli ürünlere tahsis edilen arazi miktarları ve oranları çizelge 5.5'de verilmiştir.

Çizelge 5.5'de görüldüğü gibi, toplam işletme arazisi içinde tahıl yetiştiriciliği tüm işletme büyüklük gruplarında ilk sırayı almaktadır. İşletmelerde tahıl yetiştiriciliğine ayrılan alanın toplam işletme arazisine oranı % 54.04 ile 62.21 arasında değişmekte ve bu oran işletmeler ortalamasında % 60.29 olarak hesaplanmıştır. Tahıl grubunda yetiştirilen ve işletme büyüklük gruplarında en yüksek oranda pay alan arpa ve buğdayın işletmeler ortalamasında aldıkları pay, arpada % 31.69, buğdayda ise % 28.59'dur. Tahıl grubunda sadece arpa ve buğdayın yetiştirilmesi dolayısıyla toplam arazi içerisinde yüksek oranda pay alması araştırma alanında sulama imkanlarının kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Tüm işletme arazisi ortalamasında olduğu gibi, tahıl oranı tarla arazisi içinde de % 68.29 oranıyla en yüksek düzeydedir.

İncelenen işletmelerde, tahıldan sonra en çok yetiştirilen baklagiller grubudur. Baklagiller grubu üretim alanının işletmeler ortalamasındaki payı % 11.78'dir. Baklagiller grubunda % 92.69 ile en yüksek oranda mercimek yetiştirilmektedir. Bu da araştırma alanı ve araştırma alanının da içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1980'li yıllardan sonra ihracat imkanlarının kolaylaştırılmasıyla, mercimek ihracatının yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla mercimek üretimine, incelenen

Çizelge 5.5. İncelenen işletmelerde bitkisel üretim paterni

Üretim Faaliyeti	İşletme Büyüklük Grupları								İşlt. Orta.		Tarla Arazisi İçindeki Payı (%)
	1 - 50 Dekar		51-100 dekar		101-200 dekar		201-+ dekar				
	Dekar	%	Dekar	%	Dekar	%	Dekar	%	Dekar	%	
Tahıl	16.62	56.17	40.05	54.04	81.00	55.75	300.00	62.21	128.11	60.29	68.29
Buğday (s)	-		2.94		4.71		4.62		3.32		
Buğday (k)	10.47		16.67		23.05		144.15		57.44		
Arpa (s)	-		1.22		2.38		7.69		3.32		
Arpa (k)	6.15		19.22		50.86		143.54		64.03		
Baklagil.	5.91	19.97	16.89	22.79	24.38	16.78	43.73	9.07	25.04	11.78	13.35
Nohut	-		-		-		5.77		1.83		
Hercimek	5.91		16.89		24.38		37.96		23.21		
Endüstri Bitkileri	-	-	8.06	10.87	19.14	13.18	9.62	2.00	9.72	4.57	5.18
Pamuk	-		8.06		19.14		9.62		9.72		
Yağlı Toh.	-	-	-	-	0.38	0.26	15.50	3.21	5.01	2.36	2.67
Susam	-	-	-	-	0.38		15.50		5.01		
Meyvelik	4.88	16.49	2.78	3.75	7.86	5.41	53.42	11.08	20.57	9.68	
Bag	0.71	2.40	0.94	1.27	7.57	5.21	3.43	0.71	3.38	1.59	
Sebzelik	-	-	2.22	3.00	0.67	0.46	0.92	0.19	0.95	0.45	
Nadas	1.47	4.97	3.17	4.28	4.29	2.95	55.61	11.53	19.73	9.28	10.51
Toplam	29.59	100	74.11	100	145.29	100	482.23	100	212.51	100	100

arazide önemli pay ayrılmıştır.

Baklagil grubundan olan nohut üretimine ise 1-50, 51-100 ve 101-200 dekar işletme büyüklük gruplarında rastlanmamıştır.

Baklagil grubu % 13.35 oranıyla tarla arazisi içinde ikinci sırayı almaktadır.

İncelenen işletmelerde endüstri bitkilerinden sadece pamuk ekimi yapılmakta olup işletmeler ortalamasında % 4.57 gibi bir pay almakta ve 1-50 dekar işletme büyüklük grubu hariç diğer işletme büyüklük gruplarında yetiştirilmektedir. Bunun nedeni ise pamuk suya ihtiyacı fazla olan bir bitki olup, buna karşın araştırma alanında sulama imkanının kısıtlı olmasıdır. Sınırlı sayıda pamuk yetiştiricileri ise, kendi imkanları ve DSI'nin açtığı sulama amaçlı kuyulardan faydalanarak pamuk yetiştirmektedirler. Pamuğun tarla arazisi içindeki payı ise % 5.18'dir.

Yağlı tohumlu bitkilerden susam ise, sınırlı miktarda olup işletmeler ortalamasında ekiliş alanı % 2.36 düzeyindedir. Tarla arazisi içindeki payı ise % 2.67'dir.

Sebzelik alanlar, en az oranda olup, işletmeler ortalamasında ekiliş alanı % 0.45'dir. Sebzelerden domates, patlıcan, salatalık ve biber aile ihtiyacını karşılamak amacıyla yetiştirilmektedir.

İşletmelerde meyvelik arazi, tüm işletme büyüklük gruplarında mevcut olup tahıllar ve baklagillerden sonra % 9.68 oranında bir yer teşkil etmektedir. Meyvelerden en çok yetiştirilen antepfıstığıdır. Meyvelik arazi oranı işletme büyüklük gruplarında % 3.75 ile % 16.49 arasında değişmektedir.

Bağ arazisi işletmelerde düşük düzeyde olup, işletmeler ortalamasında % 1.59 oranında bir ekim alanına sahiptir.

Nadasa bırakılan alan işletme büyüklük gruplarında % 2.95 ile % 11.53 arasında değişmekte ve işletmeler ortalamasında % 9.28 oranındadır. Ayrıca, işletmeler ortalamasına göre tarla arazisinin % 10.51'i nadasa bırakılmaktadır. İşletme büyüklük gruplarında en fazla nadasa bırakılan arazi, 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda olup, % 11.53'dür. Bunun nedeni ise, bu gruptaki işletmelerin arazi miktarlarının fazla olması nedeniyle arazi rantabl olarak değerlendirilememektedir. Fakat, araştırma bölgesinde daha önceki yıllarda yapılan araştırmada, % 15.20 düzeyinde nadas alanı olduğu tespit edilmiştir (Karlı, 1991). Nadas alanındaki bu düşüş çiftçilerin özellikle son yıllarda hububat-nadas uygulamasını büyük ölçüde terk etmeleri ve hububat-mercimek şeklindeki ekim nöbetini benimsemelerindedir.

5.1.4.2. Hayvan Varlığı

Hayvancılık tarım işletmelerinde bazı atıl üretim kaynaklarını değerlendiren ve mevcut işgücünün yılın her mevsiminde dengeli kullanımını sağlayan önemli bir tarımsal faaliyet koludur. Ayrıca hayvancılık tarım işletmelerine şu faydaları da sağlamaktadır:

- a. Tarımsal gelirden artış,
- b. Ailenin hayvansal gıda maddeleri ihtiyacını karşılaması,
- c. İşletmeye nakit girişinin düzenli olması,
- d. Traktör kullanamayan küçük işletmelerde çeki gücü sağlanması,
- e. İşletmenin dengeli çalışmasını sağladığı için riskin azalması,
- f. Bitkisel üretimde kullanılan çiftlik gübresinin işletmeden temini.

İşte bu nedenlerden dolayı tarım işletmelerinde bitkisel üretim yanında hayvancılığa da yer verilmesi gerekmektedir.

İncelenen işletmelerin hayvan varlığını belirlemek ve bunu işletme büyüklük grupları itibariyle mukayese edebilmek için ortak birim ölçüsü olarak büyük baş hayvan birimi (BBHB) esas alınmıştır. Büyük baş hayvan birimine çevirmede kullanılan katsayılar çizelge 5.6'da verilmiştir.

Çizelge 5.6. İşletmedeki hayvanların BBHB'ne çevrilmesinde kullanılan katsayılar

Hayvan cinsi	Katsayılar
İnek	1.00
Öküz	1.20
Buzağı	0.12-0.20
Dana (1 yaş)	0.50
Düve (2 yaş)	0.70
Koyun	0.10
Kuzu	0.05
Keçi	0.10
At (orta)	1.35
Kümes Hayvanı	0.004

Kaynak: Açıl, 1984.

Çizelge 5.6'daki katsayılar kullanılarak işletmelerin sahip oldukları hayvan miktarında sayı ve BBHB cinsinden hesaplanarak çizelge 5.7'de verilmiştir.

Çizelge 5.7'de görüldüğü gibi, incelenen işletmelerde BBHB cinsinden sahip olunan ortalama hayvan miktarı işletme büyüklük grupları itibariyle 2.05 ile 2.76 arasında değişmekte, işletmeler ortalamasında bu miktar 2.26 BBHB olmaktadır.

İşletmelerin sahip oldukları hayvan miktarı, işletme büyüklük grupları itibariyle 1-50, 51-100, 101-200 dekar işletme büyüklük gruplarında hemen hemen eşit miktarda buna karşın 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda 2.76 BBHB ile en yüksek düzeydedir.

İncelenen işletmelerde iş hayvanı olarak at bulunmakta ve attan çeki gücü olarak faydalanılmaktadır. At mevcudu işletme büyüklük grubu arttıkça azalmaktadır. Nitekim 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda at mevcudu toplam hayvan varlığının % 12.21'ini oluştururken, bu oran 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda % 6.16'ya düşmektedir. İşletmeler ortalamasında ise % 8.85 oranında bir yer teşkil etmektedir.

İşletme büyüklüğü arttıkça iş hayvanı sayısının azalması ve işletmelerde iş hayvanına yavaş yavaş son verilmesinin nedeni, iş hayvanı yerine alet-makinanın ikame edilmesidir.

İşletmelerde irat hayvanlarından inek, buzağı, dana, koyun, kuzu ve keçi bulunmaktadır. irat hayvanları, tüm hayvan varlığının % 91.15'ini oluşturmaktadır.

irat hayvanları içinde ilk sırayı koyun almakta ve işletmeler ortalamasında, irat hayvanlarının % 59.57'sini ve tüm hayvan varlığının ise % 49.56'sını oluşturmaktadır. Buna karşın işletmelerde, sığırcılık üretim faaliyetine çok az yer verildiği görülmektedir. İşletme büyüklük gruplarında işletme başına düşen sığır mevcudu ortalama BBHB olarak 0.39 ile 1.11 arasında değişmektedir. Tüm işletmeler ortalamasında işletme başına düşen sığır mevcudu 0.64 BBHB'dir.

Sığırcılığın işletmeler ortalamasında, irat hayvanları içindeki payı % 34.04 iken toplam hayvan varlığı içindeki payı % 28.32 düzeyindedir.

Ayrıca irat hayvanlarından sınırlı miktarda da olsa keçi bulunmaktadır. İşletmeler ortalamasında keçi miktarı, hayvan varlığının % 4.42'sini oluşturup, işletme büyüklük grubu arttıkça keçi miktarıda artmaktadır.

5.1.5. İncelenen İşletmelerde Alet ve Makina Varlığı

İşletmelerde yaygın olarak bulunan alet ve makina varlığı, traktör ve traktöre bağlı diğer ekipmanlardır.

Bunların dışında, çeki gücü olarak hayvandan faydalanan işletmelerde kara saban ve at arabası bulunmaktadır. Traktörü bulunmayan işletmeler ihtiyaçlarını, komşu ve akrabalarının traktörleri ile yada, traktörü bulunan diğer işletmelerden kiralamak suretiyle gidermektedirler. İncelenen işletmelerde alet ve makina durumu çizelge 5.8'de verilmiştir.

Çizelge 5.8. İncelenen işletmelerde alet-makina varlığı (ortalama olarak)

Alet-Makina Cinsi	İşletme Büyüklük Grupları (da)				İşletmeler Ortalaması (Adet)
	1-50 (Adet)	51-100 (Adet)	101-200 (Adet)	201-+ (Adet)	
Traktör	0.12	0.11	0.38	0.65	0.35
Romork	0.12	0.11	0.43	0.58	0.34
Pulluk	0.12	0.11	0.43	0.73	0.39
Mibzer	-	0.11	0.29	0.77	0.34
Kültüvatör	-	0.11	0.38	0.69	0.34
Pulveriza.	-	-	0.10	0.23	0.10
Gübre Dağıt	-	-	0.19	0.23	0.12
Diskaro	-	0.06	0.14	0.19	0.11
Silindir	-	-	0.05	0.15	0.06
Batöz	-	-	0.05	0.12	0.05
Sırt Pompa.	-	-	-	0.15	0.15
Su Tankı	-	-	0.14	0.27	0.12
At Arabası	0.24	0.50	0.24	0.15	0.27
Karasaban	-	0.06	-	-	0.01

İşletmelerde, işletme büyüklük grubu arttıkça alet ve makina varlığı da artmaktadır. Araştırma alanında ortalama olarak işletme başına 0.35 adet traktör düşmektedir. Bu sayı 1-50 ve 51-100 dekar arasındaki işletmelerde sırayla 0.12 ve 0.11 adet ile daha düşükken, 101-200 ve 201-+ dekar işletme büyüklük gruplarında sırayla 0.38 ve 0.65 adet ile daha yüksektir. Buna karşın karasabana sadece 51-100 dekar işletme büyüklük grubunda rastlanılmıştır.

5.1.6. İncelenen İşletmelerde Faaliyet Alanlarına Göre Üretim Değerleri

işletmelerin brüt üretim değerleri; tarımsal faaliyet sonucu elde ettikleri bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerleri ile yıl içerisinde meydana gelen prodüktif demirbaş değer artışları toplanarak hesaplanır (Açıl, 1980) .

İncelenen işletmelerde işletme başına düşen brüt üretim değeri, 34 803 000 TL ile 276 628 000 TL arasında değişmektedir. Toplam brüt üretim değeri, işletme büyüklüğü ile birlikte artmaktadır. İşletmeler ortalamasında ise, işletme başına düşen toplam brüt üretim değeri 176 637 000 TL'dir.

İncelenen işletmelerde 1-50 dekar işletme büyüklük grubu hariç, diğer işletme büyüklük gruplarında bitkisel üretim değeri toplam brüt üretim değerinin büyük bir kısmını (% 77-85) oluşturmaktadır. 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda ise toplam brüt üretim değerinin % 45.31'ini bitkisel üretim değeri oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise, diğer işletme büyüklük gruplarına göre, az miktarda araziye sahip bu işletmelerin bitkisel üretim imkanlarının kısıtlı olması, azda olsa hayvancılık yapmalarına neden olmaktadır. Çizelge 5.9'dan da görüldüğü gibi, bu işletme büyüklük grubunda, hayvansal üretim değeri, toplam brüt üretim değeri içinde, daha yüksek pay (% 54.69) almaktadır. Ayrıca, işletme büyüklük grubu arttıkça, bitkisel üretim değerinin, toplam brüt üretim değeri içindeki payı da artmaktadır.

İncelenen işletmelerde, işletmeler ortalamasında toplam brüt üretim değerinin % 82.03'ünü bitkisel üretim, % 17.97'sini ise hayvansal üretim oluşturmaktadır.

Bitkisel brüt üretim değerinin işletme arazisi dekarına ve hayvansal brüt üretim değerinin BBHB'ne düşen miktarı çizelge 5.10'da verilmiştir. Çizelge 5.10'dan da görüldüğü gibi dekara düşen bitkisel üretim değeri, en küçük işletme büyüklük grubunda (1-50) 561 000 TL, 51-100 dekar işletme

Çizelge 5.9. İncelenen işletmelerde brüt üretim değerleri

Arazi Genişlik Grubu (da)	Bitkisel Üretim Değeri		Hayvansal Üretim Değeri		Toplam Brüt Üretim Değeri	
	TL	%	TL	%	TL	%
1-50	15 770 000	45.31	19 033 000	54.69	34 803 000	100.00
51-100	89 022 000	77.62	25 672 000	22.38	114 694 000	100.00
101-200	188 538 000	85.41	32 211 000	14.59	220 750 000	100.00
201-+	232 757 000	84.14	43 871 000	15.86	276 628 000	100.00
İşl.Ort.	144 896 000	82.03	31 741 000	17.97	176 637 000	100.00

büyükölük grubunda 1 255 000 TL, 101-200 dekar işletme büyükölük grubunda 1 337 000 TL ve 201-+ dekar işletme büyükölük grubunda 546 000 TL'dir. Yani, 201-+ dekar işletme büyükölük grubunda, dekara düşen bitkisel üretim değeri azalmaktadır. Bunun nedeni, bu işletme büyükölük grubunda 53.42 dekar gibi bir alana dikili olan fıstık ağaçlarının büyük bir bölümünün verim çağına gelmediklerinden kaynaklanmaktadır.

Çizelge 5.10. İncelenen işletmelerde 1 dekar ekili alana düşen bitkisel brüt üretim değeri ve 1 BBHB'ne düşen hayvansal brüt üretim değeri

İşletme Büyükölük Grubu	1 Dekar Ekili Alana Düşen Bitkisel Üretim Değeri (TL)	1 BBHB'ne Düşen Hayvansal Üretim Değeri (TL)
1-50	561 000	10 178 000
51-100	1 255 000	14 926 000
101-200	1 337 000	16 186 000
201-+	546 000	23 212 000
İşl.Ort.	751 000	15 408 000

İşletmeler ortalamasında ise dekara düşen bitkisel üretim değeri 751 000 TL'dir.

İncelenen işletmelerde BBHB'ne düşen hayvansal brüt üretim değeri 10 178 000 TL ile 23 212 000 TL arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasında BBHB'ne düşen hayvansal üretim değeri 15 408 000 TL'dir. 1 BBHB'ne düşen brüt hayvansal üretim değeri, işletme büyükölüğü arttıkça, artmaktadır.

5.2. Incelenen İşletmelerde Nüfus ve İşgücü Varlığı

5.2.1 İşletmelerde Nüfus Varlığı

Tarımsal üretim faktörlerinin en önemlilerinden biriside işgücüdür. İşgücünün asıl kaynağını oluşturan nüfusun çeşitli yönleriyle incelenmesi, işletmelerin işgücü yapılarını ortaya koymak bakımından önem taşımaktadır.

5.2.1.1. Incelenen İşletmelerde Nüfusun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılışı

Incelenen işletmelerde nüfusun yaş grupları ve cinsiyete göre dağılışı, işletme büyüklük grupları itibariyle çizelge 5.11'de verilmiştir.

Çizelge 5.11'den de görüldüğü gibi, işletme büyüklük gruplarına göre çiftçi ailesi başına düşen nüfus miktarı 6.66 ile 8.39 arasında değişmektedir. Arazi genişlik grupları arttıkça çiftçi ailesi başına düşen toplam nüfus miktarı düzensiz bir artış göstermektedir. Mesela 1-50 dekar işletme büyüklük grubu ile 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda nüfus miktarı sırayla 6.66 ve 6.93 iken, 51-100 ile 101-200 dekar işletme büyüklük grubunda 8.39 ve 7.89 düzeyindedir. Yani bu iki işletme büyüklük grubunda nüfus miktarı daha yüksektir. 1-50 ile 201-+ dekar işletme büyüklük gruplarında, nüfusun diğer işletme büyüklük gruplarına göre düşük olması, küçük işletmelerde arazinin yetersiz olması ve dolayısıyla işletme gelirinin düşük olması nedeni ile bireylerin aileden ayrılmaları, 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda ise eğitim ve gelir seviyelerinin yüksek olması nedeni ile bireylerin kendilerine şehir merkezinde iş kurarak yada memurluk yaparak ailelerinden ayrılmaları başlıca sebep olarak gösterilebilir.

Çizelge 5.11. İncelenen işletmelerde nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımı (Adet ve % olarak)

İşletme Büyük­lük Grupları	Cinsiy­e	Yaş Grupları					Toplam	%
		0-6	7-14	15-49	50-64	65-+		
1-50	Erkek	0.59	1.12	1.71	0.18	0.06	3.66	54.95
	Kadın	0.41	0.88	1.35	0.24	0.12	3.00	45.05
	Toplam	1.00	2.00	3.06	0.42	0.18	6.66	100.00
51-100	Erkek	0.56	0.78	1.78	0.33	0.11	3.56	42.43
	Kadın	0.39	1.33	1.72	0.33	0.06	4.83	57.57
	Toplam	1.95	2.11	3.50	0.66	0.17	8.39	100.00
101-200	Erkek	0.52	1.14	2.29	0.14	0.19	4.28	54.25
	Kadın	0.76	1.14	1.48	0.14	0.09	3.61	45.75
	Toplam	1.28	2.28	3.77	0.28	0.28	7.89	100.00
201- +	Erkek	0.23	1.15	1.81	0.31	0.13	3.63	52.38
	Kadın	0.69	0.96	1.31	0.23	0.11	3.30	47.62
	Toplam	0.92	2.11	3.12	0.54	0.24	6.93	100.00
İşlet. Ortala- ması	Erkek	0.45	1.06	1.90	0.24	0.13	3.78	50.81
	Kadın	0.80	1.07	1.45	0.23	0.11	3.66	49.19
	Toplam	1.25	2.13	3.35	0.47	0.24	7.44	100.00
Yaş Gruplarının Toplam Nüfusa Oranı (%)		16.80	28.63	45.03	6.32	3.22	-	100.00

İncelenen işletmelerde, çeşitli yaş gruplarındaki erkek ve kadın nüfus oranları arasında işletme büyüklük gruplarında değişiklik gözlenmektedir. 1-50, 101-200 ve 201-+ dekar işletme büyüklük gruplarında yaklaşık % 10 ile % 5 arasında erkek fazlalığı varken, 51-100 dekar işletme büyüklük grubunda % 15.14 oranında kadın fazlalığı vardır. Fakat işletmeler ortalamasında durum hemen hemen denkleşmekte ve nüfusun % 49.19'unu kadın, % 50.81'ini erkek oluşturmaktadır.

İşletmelerde nüfusun farklı yaş grupları arasındaki oransal dağılım incelendiğinde, iktisaden faal nüfus olan 15-49 yaş grubunun ilk sırayı aldığı görülmektedir. Bu grubun işletmeler ortalamasında toplam nüfus içindeki payı % 45.03 düzeyindedir. İşgücünün asıl kaynağını oluşturan bu grubun yüksek oranda yer alması, işletmelerde işgücü potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir. Buda değerlendirildiği takdirde hem işletmeler için hemde ülke için iyi bir kaynak olmaktadır.

İktisaden faal nüfus, Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında, Türkiye'de, iktisaden faal nüfus olan 15-49 yaş grubunun toplam nüfustaki payı % 50.85'dir (Anonymous, 1993). İncelenen işletmelerde, iktisaden faal nüfus % 45.03 ile Türkiye ortalamasının altındadır. Buna karşın, genç nüfus olan 7-14 yaş grubunun, Türkiye toplam nüfusundaki payı % 19.77 iken, araştırma alanında % 28.63'dür.

İncelenen işletmelerde, 0-6 ve 7-14 yaş grubundaki genç nüfusun sırayla % 16.80 ve % 28.63'le, 15-49 yaş grubundan sonra yüksek oranda olması, ilerisi için işletmelerde işgücü oluşturması açısından olumlu bir durumdur.

İşletmelerde 50 yaş ve yukarısının (yaşlı nüfus) düşük olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı % 9.54'dür.

Araştırmanın amacına yönelik olarak özetle, incelenen işletmelerde, nüfusun göreceli olarak, büyük oranda genç ve

iktisaden faal nüfus olan 15-49 yaş grubundan oluştuğu görülmektedir.

5.2.1.2. Nüfusun Eğitim Durumu

Tarımsal faaliyette bulunan çiftçilerin eğitim durumu ile tarımda yeniliklerin uygulanması arasında yakın bir ilişki vardır. Eğitim nedeniyle, bilgi düzeyi artan çiftçiler üretim faktörlerini daha rasyonel kullanarak, optimal kaynak kullanımını gerçekleştirebilirler. Dolayısıyla tarımsal gelirden artış yaratabilirler.

İncelenen işletmelerde 7 ve daha yukarı yaştaki nüfusun eğitim durumları çizelge 5.12'de verilmiştir. İncelenen işletmelerde, işletme büyüklük gruplarına göre okur-yazarlık ve okuma yazma bilmeyenlerin oranı değişmektedir. İşletme büyüklüğü arttıkça, okuma yazma bilmeyenlerin oranı düşmektedir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı işletme büyüklük gruplarında % 24.95 ile % 45.94 arasında değişmektedir. Okuma yazma bilmeyenler, 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda, % 45.94 ile en yüksek orandadır. Buna karşın, 201-- dekar işletme büyüklük grubunda okuma-yazma bilmeyenlerin oranı ise % 24.95 ile en düşük düzeydedir.

Tüm işletmeler ortalamasında nüfusun % 37.97'si okuma-yazma bilmemektedir. Araştırma bölgesinde yapılan başka bir çalışmada da nüfusun % 36.51'i okuma-yazma bilmemekte olduğu tesbit edilmiştir (Karlı, 1991). Türkiye'de ise, toplam nüfusun % 80.49'u okuma-yazma bilmekte ve % 19.51'i de okuma-yazma bilmemektedir (Anonymous, 1993). Bu duruma göre, araştırma alanındaki nüfusun eğitim durumu, Türkiye ortalamasının çok altında olduğu görülmektedir.

İncelenen işletmelerde, nüfusun % 52.70'i okur-yazar, ilkokul okuyan ve mezun olanlar, % 4.42'si ortaokul okuyan ve mezun olanlar, % 3.93'ü lisede okuyan ve mezun olanlar, % 0.98'i ise yüksek okul okuyan ve mezun olanlardan oluşmaktadır. Burdan da anlaşılacağı gibi, okur-yazar

nüfusun büyük bir kısmı ilköğretim seviyesinde eğitim almıştır. Buna karşın yüksek okul okuyana 1-50 ve 101-200 dekar işletme büyüklüğünde rastlanmamış, 51-100 ve 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda ise çok düşük düzeydedir. En fazla yüksek öğretimde okuyan nüfus, % 2.64'le 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda bulunmaktadır.

Çizelge 5.12. İncelenen işletmelerde 7 ve daha yukarı yaştaki nüfusun eğitim durumu (%)

İşletme Büyük- lük Grubu	Eğitim Düzeyi (*)					Toplam
	1	2	3	4	5	
1-50	45.94	47.70	4.24	2.12	-	100.00
51-100	42.94	50.37	2.53	3.27	0.89	100.00
101-200	41.88	46.99	6.65	4.48	-	100.00
201- +	24.95	62.92	4.04	5.45	2.64	100.00
İşlet. Orta.	37.97	52.70	4.42	3.93	0.98	100.00

- (*): 1: Okur-yazar olmayan
 2: Okur-yazar, ilköğretim okuyan ve mezun
 3: Ortaokul okuyan ve mezun
 4: Lise okuyan ve mezun
 5: Yüksek okul okuyan ve mezun

İncelenen işletmelerde, işletme büyüklüğü arttıkça eğitim seviyesi artmakta ve okuma-yazma bilmeyenlerin oranı düşmektedir.

5.2.2. İncelenen işletmelerde İşgücü Varlığı

İşgücü, esas üretim kaynaklarından biri ve en başta gelenidir. Çünkü doğadaki kaynaklar pek nadiren hemen kullanılabilir durumdadır. Bu kaynaklardan faydalanma ve

hatta sermayenin oluşumu için işgücüne ihtiyaç vardır. Bu bakımdan işgücü, üretim olgusunun aktif elamanı sayılmaktadır (Aksöz, 1972).

5.2.2.1. İşletmelerde Aile İşgücü Varlığı

İncelenen işletmelerde işgücünü belirlemek amacıyla, aile işgücünün çalışabilir yaşta olanı EİB (Erkek İş Birimi) cinsinden belirlenmiştir. Çalışılabilir yaştaki nüfus, tarımsal faaliyetlerde 7-14 yaş grubundaki çocuk nüfusunda çalıştırılması sebebiyle 7 ve daha yukarı yaş kabul edilmiştir (Karagölge, 1973).

İşletmelerde aile işgücü varlığı nüfusun yaş grubu ve cinsiyet bakımından değişiklik göstermesi nedeniyle işgücü katsayıları esas alınarak, erkek iş birimi cinsinden hesaplanmıştır. Bulunan değerler, arazi genişlik grupları ve yaş gruplarına göre çizelge 5.13'de verilmiştir.

İncelenen işletmelerde çiftçi ailesi başına düşen toplam işgücü varlığı arazi genişlik grupları itibarıyla 4.06 ile 4.86 EİB arasında değişmekte, işletmeler ortalamasında ise 4.47 EİB olmaktadır.

Tüm işletme büyüklük gruplarında, mevcut işgücünün büyük bir kısmını 15-49 yaş grubu oluşturmaktadır. İşletmeler ortalamasına baktığımızda, 15-49 yaş grubu mevcut işgücünün % 66.89'unu teşkil etmektedir. Bunu % 23.94 ile 7-14 yaş grubu, % 6.71 ile 50-64 yaş grubu ve % 2.46 ile 65 ve daha yukarı yaş grubu izlemektedir.

Toplam aile işgücü miktarı, hemen hemen tüm işletme büyüklük gruplarında birbirine yakın düzeydedir. Bununla beraber 51-100 (4.62) ve 101-200 (4.86) dekar işletme büyüklük gruplarında biraz daha fazladır.

Çizelge 5.13. İncelenen işletmelerde aile işgücünün yaş gruplarına göre dağılımı (EİB)

İşletme Büyüklük Grubu	Yaş Grupları				Toplam
	7-14	15-49	50-64	65-+	
1-50	1.00	2.72	0.25	0.09	4.06
51-100	1.06	3.07	0.41	0.08	4.62
101-200	1.14	3.40	0.18	0.14	4.86
201- +	1.06	2.79	0.35	0.12	4.32
İşletmeler Ortalaması	1.07	2.99	0.30	0.11	4.47
Top.İşgücüne Oranı (%)	23.94	66.89	6.71	2.46	100.00

İncelenen işletmelerde EİB cinsinden hesaplanan aile işgücü değerleri çalışılabilir işgünü sayısı ile çarpılarak EİG (Erkek İş Günü)'ne çevrilmiştir. Metot kısmında belirtildiği gibi, araştırma alanında çalışılabilir gün sayısı 280 gün alınmıştır.

Hesaplamalarda toplam aile işgücü varlığı olarak EİG cinsinden bulunan değerler kullanılmıştır. Erkek iş günü cinsinden bulunan toplam aile işgücü değerleri arazi genişlik grupları itibariyle çizelge 5.14'de verilmiştir.

Çizelge 5.14'de de görüldüğü gibi, işletmelerde toplam aile işgücü miktarı, işletme büyüklük grupları itibariyle 1 136.80 - 1 360.80 EİG arasında değişmekte ve işletmeler ortalamasında 1 251.47 EİG olmaktadır.

Dekara düşen potansiyel aile işgücü miktarı (EİG), 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda 38.42 EİG, 51-100 dekar işletme büyüklük grubunda 17.46 EİG, 101-200 dekar işletme büyüklük grubunda 9.37 EİG, 201-+ dekar işletme büyüklük

grubunda 2.51 EİG'dür. İşletme büyüklüğü arttıkça, dekara düşen ortalama işgücü miktarı azalmaktadır.

Çizelge 5.14. İncelenen işletmelerde toplam aile işgücü miktarı (Erkek işgünü Olarak)

İşletme Büyüklük Grupları	Toplam İşgücü Miktarı (EİG)	Dekara Düşen EİG	BBHB'ne Düşen EİG
1-50	1 136.80	38.42	553.71
51-100	1 293.60	17.46	631.02
101-200	1 360.80	9.37	660.58
201- +	1 209.60	2.51	438.26
İşletmeler Ort.	1 251.67	5.89	553.84

1 BBHB'ne düşen işgücü miktarı (EİG), işletme büyüklük gruplarında 438.26 ile 660.58 EİG arasında değişmektedir. İşletmeler ortalamasında ise BBHB'ne düşen işgücü miktarı 553.84 EİG'dür. BBHB'ne düşen işgücü miktarı, işletme büyüklük grubu arttıkça, artmasına karşın, 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda düşmektedir. Bunun nedeni ise, bu gruptaki hayvan sayısı, diğer işletme büyüklük gruplarına göre biraz daha fazla olmasıdır. Ayrıca, bu işletme büyüklük grubunda işgücü miktarı, 51-100 ve 101-200 dekar işletme büyüklük gruplarına göre azdır.

5.2.2.2. İşletmelerde Çalışamayan Aile İşgücü

İncelenen işletmelerde, toplam nüfus içerisinde yer alan aile işgücünün bir kısmı askerlik ve eğitim gibi nedenlerle işletmelerde çalışmamaktadır. Bu nedenlerle, çalışamayan aile işgücünün işletmede çalışmadıkları süreler erkek işgünü cinsinden hesaplanmıştır. Hesaplanan çalışamayan aile işgücü miktarı ile bunun toplam aile işgücüne oranı çizelge 5.15'de verilmiştir.

Çizelge 5.15'deki sonuçlara göre, işletmeler ortalamasında çalışamayan erkek işgücü miktarı 111.83 EİG'dir. Bu da, toplam işgücünün % 8.93'ünü oluşturmaktadır. 1-50 ve 201-+ dekar işletme büyüklük gruplarında oransal olarak daha fazla çalışamayan aile işgücü bulunmaktadır.

Çizelge 5.15. İşletmelerde çalışamayan aile işgücü miktarı (EİG) ve toplam aile işgücüne oranı (%)

İşletme Büyük­lük Grupları	Çalışamayan Aile işgücü (EİG)	Toplam Aile işgücüne Oranı (%)
1-50	111.18	9.78
51-100	115.27	8.91
101-200	101.31	7.44
201- +	118.36	9.79
İşl.Ortalaması	111.83	8.93

5.2.2.3. İşletmelerde Kullanılabilir Aile İşgücü

İncelenen işletmelerde kullanılabilir aile işgücü mevcut aile işgücü varlığından çizelge 5.15'de verilen çalışamayan aile işgücü değerleri çıkarılarak bulunmuştur. İşletmelerde kullanılabilir aile işgücü miktarı ile bunun toplam aile işgücüne oranı çizelge 5.16'da verilmiştir.

Çizelge 5.16'da görüldüğü gibi, kullanılabilir aile işgücü miktarı 51-100 ile 101-200 dekar işletme büyüklük gruplarında hem sayısal hemde oransal olarak yüksek düzeydedir. Buna karşın, 1-50 ile 201- + dekar işletme büyüklük gruplarında, diğer iki işletme büyüklük gruplarına göre kullanılabilir aile işgücü kısmende olsa hem sayısal hem de oransal olarak düşüktür.

Genel olarak işletmeler ortalamasında kullanılabilir aile işgücü miktarı 1 139.84 EİG olup, toplam aile işgücünün % 91.07'sini oluşturmaktadır.

Çizelge 5.16. İncelenen işletmelerde kullanılabilir aile işgücü miktarı (EİG) ve toplam aile işgücüne oranı (%)

İşletme Büyüklük Grupları	Kullanılabilir Aile İşgücü (EİG)	Toplam Aile İşgücüne Oranı (%)
1-50	1 025.62	90.22
51-100	1 178.33	91.09
101-200	1 259.49	92.56
201- +	1 091.24	90.22
İşl.Ort.	1 139.84	91.07

5.2.3. İncelenen İşletmelerde İşgücü Kullanım Durumu

5.2.3.1. İşletmelerde Aile İşgücü Kullanım Durumu

İncelenen işletmelerde mevcut aile işgücünün, işletmede ve işletme dışında kullanım durumları incelenmiştir. İşletmede kullanılan aile işgücü, tarımsal faaliyetlerde çalışmaktadırlar. Buna karşın, işletme dışında çalışan aile işgücünün, bir kısmı tarımsal faaliyetlerde bir kısmının ise tarım dışı faaliyetlerde çalıştıkları tesbit edilmiştir. İşletmelerde mevcut aile işgücünün kullanım durumu çizelge 5.17'de verilmiştir.

İşletmelerde kullanılan aile işgücü miktarı EİG cinsinden hesaplanarak incelenmiştir. 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda kullanılan toplam aile işgücü miktarı

Çizelge 5.17. İncelenen işletmelerde kullanılan aile işgücünün, kullanım durumu

İşletme Büyük­lük Grubu	İşletmede Kullanılan Aile İşgücü		İşletme Dışında Kullanılan Aile İşgücü				Toplam Kullanı­ lan Aile İşgücü	
	(EİG)	(%)	Tarımsal İşler		Tarım Dışı İşler		(EİG)	(%)
			(EİG)	(%)	(EİG)	(%)		
1-50	91.65	48.19	32.35	17.01	66.18	34.80	190.18	100.00
51-100	121.25	45.12	72.22	26.87	75.28	28.01	268.75	100.00
101-200	188.19	67.82	66.19	23.85	23.10	8.33	277.48	100.00
201- +	200.54	92.38	2.50	1.15	14.04	6.47	217.08	100.00
İşlt.0rt.	157.40	66.05	40.30	16.91	40.61	17.04	238.31	100.00

190.18 EİG olup, bunun % 48.19'u işletmede kullanılmakta, % 17.01'i işletme dışında tarımsal işlerde, % 34.80'i ise işletme dışında tarım dışı işlerde çalışmaktadır. Yani bu gruptaki işletmelerde kullanılan aile işgücünün % 51.81'i işletme dışında tarım veya tarım dışı işlerde çalışmaktadır.

51-100 dekar işletme büyüklük grubunda kullanılan toplam aile işgücü miktarı 268.75 EİG'dür. Bunun % 45.12'si işletmede, % 26.87'si işletme dışı tarımsal işlerde, % 28.01'i tarım dışı işlerde olmak üzere toplam % 54.88'i işletme dışında tarım ve tarım dışı işlerde çalışmaktadır.

Buradan da anlaşıldığı gibi, 1-50 ve 51-100 dekar işletme büyüklük gruplarında aile işgücünün büyük kısmı işletme dışında kullanılmaktadır.

Buna karşın, 101-200 dekar işletme büyüklük grubunda 277.48 EİG düzeyinde kullanılan toplam aile işgücünün % 67.82'si işletmede, % 23.85'i işletme dışında tarımsal işlerde ve % 8.33'ü işletme dışında tarım dışı işlerde olmak üzere toplam % 32.18'i işletme dışında kullanılmaktadır. 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda ise kullanılan toplam 217.08 EİG aile işgücünün % 92.38'i işletmede, % 1.15'i işletme dışı tarımsal işlerde ve % 6.47'si işletme dışı tarım dışı işlerde olmak üzere toplam % 7.62'si işletme dışında kullanılmaktadır. Bu da tabii olarak şunun neticesidir; işletmede arazi miktarı arttıkça çiftçi ailesi işgücünü kendi işletmesinde kullanmaktadır.

İşletmeler ortalamasında durum incelendiğinde, işletmelerde kullanılan aile işgücü miktarı 157.40 EİG'dür. Bunun % 66.05'i işletmede, % 33.95'i ise işletme dışında tarım ve tarım dışı işlerde çalışmaktadır.

5.2.3.2. Üretim Paternine Göre Aile İşgücü Kullanım Durumu

İncelenen işletmelerde üretim paternine göre aile işgücü kullanım durumu, tüm işletme büyüklük grupları ve işletmeler ortalaması için çizelge 5.18'de verilmiştir.

Çizelge 5.18'den üretim paternine göre aile işgücü kullanım durumu incelendiğinde; 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda bitkisel üretim faaliyetinde aile işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı tahıl grubu almaktadır. Tahıl grubunda, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücü miktarının % 8.38 (7.68 EİG)'i ekim işlerinde ve % 1.51 (1.38 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 9.89 (9.06 EİG)'u kullanılmaktadır. Tahıl grubunda bakım işleri için aile işgücü kullanılmamaktadır.

Tahıl grubundan sonra, aile işgücü kullanımı bakımından ikinci sırayı meyvecilik almaktadır. Meyvecilikte, bu grupta kullanılan aile işgücü miktarının % 3.27 (3.00 EİG)'si bakım işleri ve % 1.94 (1.78 EİG)'ü hasat işlerinde olmak üzere toplam % 5.21 (4.78 EİG)'i kullanılmaktadır. İncelenen üretim döneminde (1994) meyve dikimi olmadığından, dikim işleri için işgücü kullanılmamıştır.

Bunlardan sonra sırayla, baklagil grubunda, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücünün % 1.80 (1.65 EİG)'i ekim işlerinde, % 0.03 (0.03 EİG)'ü bakım işlerinde ve % 1.22 (1.12 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 3.05 (2.80 EİG)'i kullanılmaktadır.

Bağcılıkta ise, kullanılan aile işgücü miktarının % 1.94 (1.78 EİG)'ü bakım işlerinde ve % 0.45 (0.41 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 2.39 (2.19 EİG)'u kullanılmaktadır. Bağcılıkta da incelenen üretim döneminde dikim olmadığından, dikim işleri için aile işgücü kullanılmamıştır.

Ayrıca, 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda, endüstri bitkileri, yağlı tohum bitkileri ve sebzeçilik üretimi yapılmadığından, aile işgücü kullanılmamıştır.

Çizelge 5.18. İncelenen işletmelerde üretim paternine göre aile işgücü kullanım durumu

Üretim Faaliyeti	İşletme Büyüklük Grupları								İşlt. Orta.	
	1 - 50 Dekar		51-100 dekar		101-200 dekar		201+ dekar			
	EİG	%	EİG	%	EİG	%	EİG	%	EİG	%
Tahıl										
Ekim	7.68	8.38	4.61	3.80	6.58	3.49	14.35	7.16	8.83	5.61
Bakım	-	-	-	-	0.86	0.46	1.15	0.57	0.59	0.37
Hasat	1.38	1.51	2.97	2.45	7.58	4.03	5.20	2.59	4.53	2.88
Toplam	9.06	9.89	7.58	6.25	15.02	7.98	20.70	10.32	13.95	8.86
Baklagil.										
Ekim	1.65	1.80	0.78	0.64	1.57	0.83	1.61	0.80	1.42	0.90
Bakım	0.03	0.03	-	-	-	-	-	-	0.01	0.01
Hasat	1.22	1.22	1.89	1.56	5.24	2.79	1.73	0.86	2.54	1.61
Toplam	2.80	3.05	2.67	2.20	6.81	3.62	3.34	1.66	3.97	2.52
End.Bitki.										
Ekim	-	-	0.06	0.05	3.24	1.72	2.04	1.02	1.49	0.95
Bakım	-	-	14.61	12.05	25.43	13.51	23.85	11.89	17.28	10.98
Hasat	-	-	8.00	6.60	4.81	2.56	10.35	5.16	6.27	3.98
Toplam			22.67	18.70	33.48	17.79	36.24	18.07	25.04	15.91
Yağlı Toh.										
Ekim	-	-	-	-	0.10	0.05	0.73	0.36	0.26	0.17
Bakım	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hasat	-	-	-	-	0.67	0.36	1.54	0.77	0.66	0.42
Toplam	-	-	-	-	0.77	0.41	2.27	1.13	0.92	0.59

Çizelge 5.18'in devamı. İncelenen işletmelerde üretim paternine göre aile işgücü kullanım durumu

Sebzelik										
Ekim	-	-	0.22	0.18	0.05	0.03	0.31	0.15	0.16	0.10
Bakım	-	-	0.56	0.46	0.19	0.10	3.19	1.59	1.18	0.75
Hasat	-	-	0.22	0.18	0.14	0.07	11.54	5.76	3.74	2.38
Toplam	-	-	1.00	0.82	0.38	0.20	15.04	7.50	5.08	3.23
Meyvelik										
Ekim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bakım	3.00	3.27	2.00	1.65	5.62	2.99	8.81	4.39	5.29	3.36
Hasat	1.78	1.94	0.56	0.46	0.62	0.33	-	-	0.52	0.33
Toplam	4.78	5.21	2.56	2.11	6.24	3.32	8.81	4.39	5.81	3.69
Bağ										
Ekim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bakım	1.78	1.94	0.67	0.56	1.14	0.61	2.19	1.09	1.38	0.88
Hasat	0.41	0.45	-	-	0.29	0.15	0.23	0.12	0.23	0.14
Toplam	2.19	2.39	0.67	0.56	1.43	0.76	2.42	1.21	1.61	1.02
Top. Bit.	18.83	20.55	37.15	30.64	64.13	34.08	62.55	31.19	56.38	35.82
Hayvanlık										
Ahırda	39.29	42.87	49.93	41.18	58.11	30.88	64.47	32.15	49.71	31.58
Mer'ada	33.53	36.58	34.70	28.18	65.95	35.04	73.52	36.66	51.31	32.60
Toplam	72.82	79.45	84.10	69.36	124.06	65.92	137.99	68.81	101.02	64.18
Genel Top.	91.65	100	121.25	100	188.19	100	200.54	100	157.40	100

Bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücü miktarının % 20.55 (18.83 EİG)'i bitkisel üretim faaliyetinde kullanılmaktadır.

1-50 dekar işletme büyüklük grubunda hayvancılık üretim faaliyeti için bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücü miktarının % 42.87 (39.29 EİG)'si ahırda bakım ve sağım işlerinde ve % 36.58 (33.53 EİG)'i mer'ada otlatma işlerinde olmak üzere toplam % 79.45 (72.82 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Buradan da anlaşıldığı gibi, bu işletme büyüklük grubunda hayvancılık için kullanılan aile işgücü miktarı, bitkisel üretim faaliyeti için kullanılan aile işgücü miktarının yaklaşık 4 katıdır. Hayvansal üretim faaliyetlerine daha fazla aile işgücü kullanılması, bu faaliyetin tüm yıla dağılmış olmasındandır.

1-50 dekar işletme büyüklük grubunda bitkisel ve hayvansal üretim için toplam 91.65 EİG aile işgücü kullanılmıştır.

51-100 dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel üretim faaliyetinde, aile işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı endüstri bitkileri almaktadır. Endüstri bitkilerinden sadece pamuk yetiştirilmektedir. Pamuk yetiştiriciliğinde, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücünün % 0.05 (0.06 EİG)'i ekim işlerinde, % 12.05 (14.61 EİG)'i bakım işlerinde ve % 6.60 (8.00 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 18.70 (22.67 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır. Ekim işleri için aile işgücü kullanımının düşük olması, özellikle pamuk üretiminde ortakçılığın yaygın oluşu nedeni ile, bazen ekim işlerinin diğer ortak tarafından yapılması nedeniyledir.

Endüstri bitkilerinden sonra, aile işgücü kullanımı bakımından ikinci sırayı tahıl grubu almaktadır. Tahıl grubunda % 3.80 (4.61 EİG) oranında ekim işleri için ve % 2.45 (2.97 EİG) oranında hasat işlerinde olmak üzere toplam %

6.25 (7.58 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır. Tahıl grubunda bakım işleri için aile işgücü kullanılmamaktadır.

Baklagil grubunda, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücü miktarının % 0.64 (0.78 EİG)'ü ekim işlerinde ve % 1.56 (1.89 EİG)'sı hasat işlerinde olmak üzere toplam % 2.20 (2.67 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır. Bakım işleri için aile işgücü kullanılmamaktadır.

Meyvecilikte, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücü miktarının % 1.65 (2.00 EİG)'i bakım işlerinde ve % 0.46 (0.56 EİG)'sı hasat işlerinde olmak üzere toplam % 2.11 (2.56 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır. İncelenen üretim döneminde dikim olmadığından, bu grupta, ekim işleri için aile işgücü kullanılmamıştır.

Sebzeçilikte, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücü miktarının % 0.18 (0.22 EİG)'i ekim işlerinde, % 0.46 (0.56 EİG)'sı bakım işlerinde ve % 0.18 (0.22 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 0.82 (1.00 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Bağcılıkta ise, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücünün % 0.56 (0.67 EİG)'sı kullanılmaktadır. Buda sadece bakım işlerinde kullanılmıştır.

51-100 dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel üretim faaliyeti için kullanılan aile işgücü miktarı, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücünün % 30.64 (37.15 EİG)'ünü teşkil etmektedir.

Aynı işletme büyüklük grubunda hayvancılık üretim faaliyeti için, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücü miktarının % 41.18 (49.93 EİG)'i ahırda bakım ve sağım işleri için ve % 28.18 (34.70 EİG)'i mer'ada otlatma işleri için olmak üzere toplam % 69.36 (84.10 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

51-100 dekar işletme büyüklük grubunda bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetinde toplam 121.25 EİG aile işgücü kullanılmıştır.

101-200 dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel üretim faaliyetinde, aile işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı yine endüstri bitkileri almaktadır. Endüstri bitkileri bu işletme büyüklük grubu ve diğerlerinde de (1-50 dekar işletme büyüklük grubu hariç, bu grupta yetiştirilmiyor) aile işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı almaktadır. Endüstri bitkileri için, bu grupta kullanılan aile işgücünün % 1.72 (3.24 EİG)'si ekim işlerinde, % 13.51 (25.43 EİG)'i bakım işlerinde ve % 2.56 (4.81 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 17.79 (33.48 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Tahıl grubunda, bu grupta kullanılan aile işgücünün % 3.49 (6.58 EİG)'u ekim işlerinde % 0.46 (0.86 EİG)'si bakım işlerinde ve % 4.03 (7.58 EİG)'ü hasat işlerinde olmak üzere toplam % 7.98 (15.02 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Baklagillerde, bu grupta kullanılan aile işgücünün % 0.83 (1.57 EİG)'ü ekim işlerinde ve % 2.79 (5.24 EİG)'u hasat işlerinde olmak üzere toplam % 3.62 (6.81 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Meyvecilikte, bu grupta kullanılan aile işgücünün % 2.99 (5.62 EİG)'u bakım işlerinde ve % 0.33 (0.62 EİG)'ü hasat işlerinde olmak üzere toplam % 3.32 (6.24 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır. Meyvecilikte, incelenen üretim döneminde dikim olmadığından, dikim işleri için aile işgücü kullanılmamıştır.

Bağcılıkta, bu grupta kullanılan aile işgücünün % 0.61 (1.14 EİG)'i bakım işlerinde ve % 0.15 (0.29 EİG) hasat işlerinde olmak üzere toplam % 0.76 (1.43 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır. Bağcılıkta da, incelenen üretim döneminde ekim olmadığından, ekim işleri için aile işgücü

kullanılmamıştır.

Yağlı tohumlarda % 0.05 (0.10 EİG) oranında ekim işlerinde ve % 0.36 (0.67 EİG) oranında hasat işlerinde olmak üzere toplam % 0.41 (0.77 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Sebzecilikte ise, % 0.03 (0.05 EİG) ekim işlerinde, % 0.10 (0.19 EİG)'u bakım işlerinde ve % 0.07 (0.14 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 0.20 (0.38 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücünün % 34.08 (64.13 EİG)'i bitkisel üretimde kullanılmaktadır.

Hayvancılıkta ise, bu grupta kullanılan aile işgücünün % 30.88 (58.11 EİG)'i ahırda bakım ve sağım işlerinde ve % 35.04 (69.95 EİG)'ü mer'ada otlatma işlerinde olmak üzere toplam % 65.92 (124.06 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

101-200 dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetinde 188.19 EİG aile işgücü kullanılmıştır.

201-+ dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel üretimde aile işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı alan endüstri bitkilerinde % 1.02 (2.04 EİG) oranında ekim işlerinde, % 11.89 (23.85 EİG) oranında bakım işlerinde ve % 5.16 (10.35 EİG) hasat işlerinde olmak üzere toplam % 18.07 (36.24 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Tahıl grubunda, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücünün % 7.16 (14.35 EİG)'si ekim işlerinde, % 0.57 (1.15 EİG)'si bakım işlerinde ve % 2.59 (5.20 EİG)'u hasat işlerinde olmak üzere toplam % 10.32 (20.70 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Sebzecilikte, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan

aile işgücünün % 0.15 (0.31 EİG)'i ekim işlerinde, % 1.59 (3.19 EİG)'u bakım işlerinde ve % 5.76 (11.54 EİG)'sı hasat işlerinde olmak üzere toplam % 7.50 (15.04 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Meyvecilikte, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücünün % 4.39 (8.81 EİG)'u yalnız bakım işlerinde kullanılmaktadır. Çünkü dikim olmamış ve mevcut dikilenlerden bazıları henüz meyve verme yaşına gelmemiş, bazıları da meyve tutmamış olmaması nedeniyle hasat işlemi olmamıştır.

Bağcılıkta, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücü varlığının % 1.09 (2.19 EİG)'u bakım işlerinde ve % 0.12 (0.23 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 1.21 (2.42 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Yağlı tohumlarda ise, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücünün % 0.36 (0.73 EİG)'sı ekim işlerinde ve % 0.77 (1.54 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 1.13 (2.27 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

201-+ dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel üretim faaliyeti için kullanılan aile işgücü miktarı, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücünün % 31.19 (62.55 EİG)'unu teşkil etmektedir.

Hayvancılık faaliyeti için ise, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan aile işgücünün % 32.15 (64.47 EİG)'i ahırda, bakım ve sağım işlerinde ve % 36.66 (73.52 EİG)'sı mer'ada otlatma işlerinde olmak üzere toplam % 68.81 (137.99 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

201-+ dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetinde 200.54 EİG aile işgücü kullanılmıştır.

İşletmeler ortalamasında ise, bitkisel üretim faaliyetinde aile işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı endüstri bitkileri almaktadır. Endüstri bitkilerinden sadece

pamuk yetiştirildiğinden, pamukta işletmeler ortalamasında kullanılan toplam aile işgücünün % 0.95 (1.49 EİG)'i ekim işlerinde, % 10.98 (17.28 EİG)'i bakım işlerinde ve % 3.98 (6.27 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 15.91 (25.04 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Endüstri bitkilerinden sonra ikinci sırayı tahıl grubu almaktadır. Tahılda, işletmeler ortalamasında kullanılan aile işgücünün % 5.61 (8.83 EİG)'i ekim işlerinde, % 0.37 (0.59 EİG)'si bakım işlerinde ve % 2.88 (4.53 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 8.86 (13.95 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Bitkisel üretimde, aile işgücü kullanımı bakımından, işletmeler ortalamasında üçüncü sırayı meyvecilik almaktadır. Meyvecilikte, % 3.36 (5.29 EİG) oranında bakım işlerinde ve % 0.33 (0.52 EİG) oranında hasat işlerinde olmak üzere toplam, % 3.69 (5.81 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Bitkisel üretimde diğer üretim dallarında, işletmeler ortalamasında aile işgücü kullanımı ise sırasıyla şöyledir;

Sebzecilikte, işletmelerde kullanılan aile işgücü miktarının % 0.10 (0.16 EİG)'u ekim işlerinde, % 0.75 (1.18 EİG)'i bakım işlerinde ve % 2.38 (3.74 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 3.23 (5.08 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Baklagillerde, işletmelerde kullanılan aile işgücü miktarının % 0.90 (1.42 EİG)'i ekim işlerinde, % 0.01 (0.01 EİG)'i bakım işlerinde ve % 1.61 (2.54 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 2.52 (3.97 EİG) oranında aile aile işgücü kullanılmaktadır.

Bağcılıkta, işletmeler ortalamasında kullanılan aile işgücünün % 0.88 (1.38 EİG)'i bakım işlerinde ve % 0.14 (0.23 EİG)'ü hasat işlerinde olmak üzere toplam % 1.02 (1.61 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Yağlı tohumlarda ise, işletme ortalamasında kullanılan aile işgücü miktarının % 0.17 (0.26 EİG)'si ekim işlerinde ve % 0.42 (0.66 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 0.59 (0.92 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

İşletmeler ortalamasında, işletmelerde kullanılan aile işgücü miktarının % 35.82 (56.38 EİG)'si bitkisel üretim faaliyetinde kullanılmaktadır.

Bitkisel üretim faaliyetinde, endüstri bitkilerinden pamuğun işletmeler ortalamasında % 4.57 oranında ekim alanı olmasına rağmen, % 15.91 oranında aile işgücü kullanıldığı görülmektedir. Pamuğun sulu koşullarda yetiştirilmesi ve bakım ve hasat işlerinin fazla olması nedeniyle daha çok aile işgücü kullanılmaktadır.

İşletmeler ortalamasında hayvansal üretim için işletmelerde kullanılan aile işgücü miktarının % 31.58 (49.71 EİG)'i ahırda bakım ve sağım işlerinde ve % 32.60 (51.31 EİG)'i merada otlatma işlerinde olmak üzere toplam % 64.18 (101.02 EİG) oranında aile işgücü kullanılmaktadır.

Yine, buradan da anlaşıldığı gibi, işletmelerde kullanılan aile işgücü miktarının büyük bir kısmı hayvansal üretimde kullanılmaktadır.

İşletmeler ortalamasında bitkisel ve hayvansal üretim için toplam 157.40 EİG aile işgücü kullanılmaktadır.

5.2.4. İncelenen İşletmelerde Yabancı İşgücü Kullanım Durumu

İncelenen işletmelerde, işletme büyüklük gruplarının hepsinde aile işgücü yeterli ve hatta fazla olmasına rağmen yabancı işgücüne yer verildiği gözlenmiştir. Bunun nedenleri ise;

1. Tarımsal faaliyetin kendine özgü karakteri, yani; üretim dönemi içinde özellikle bakım ve hasat faaliyetlerinin bir araya geldiği zamanlarda işgücüne olan ihtiyacın artması,

2. Bazen belirli nitelikteki işçiye, aile işgücünde bulunandan daha fazla ihtiyaç duyulması,

3. Belirli bir işin yapılması için gerekli alet-makina ile ekipmanın işletmede mevcut olmaması,

4. Tarım işletmelerinin genel olarak bir üretim planından yoksun olarak faaliyetlerini sürdürmeleri şeklinde özetlenebilir.

İncelenen işletmelerin büyük bir bölümünde, geçici işçi çalıştırılmakla beraber, özellikle 500 dekardan büyük araziye sahip işletmelerde, bazen işletme sahibinin "vekili" diye tanımlanan daimi işçilerde bulunmaktadır.

İşletmelerde yabancı işgücünün kullanım durumu ve işletmede kullanılan aile işgücüne oranı çizelge 5.19'da verilmiştir.

Çizelge 5.19. İncelenen işletmelerde yabancı işgücü kullanım durumu

İşletme Büüklük Grubu	Yabancı İşgücü Kullanımı (E16)	İşlt.de Kul. İşgücü İçindeki Payı (%)	1 Da Ekili Alana Düşen E16 * (E16)
1-50	10.05	9.88	0.36
51-100	68.28	36.03	0.96
101-200	96.64	33.93	0.69
201- +	199.87	49.92	0.47
İşl.Ort.	105.19	40.06	0.55

* : Dikili alanlar da dahildir.

Çizelge 5.19'da görüldüğü gibi, işletme büyüklük gruplarının hepsinde yabancı işgücü çalıştırılmakta ve işletme büyüklüğü arttıkça yabancı işgücü kullanımı artmaktadır. İşletmede kullanılan işgücü içinde en yüksek

düzeyde yabancı işgücü kullanımı % 49.92 oranıyla 201-+ dekar işletme büyüklük grubundadır. İşletmeler ortalamasında ise 105.19 EİG olarak % 40.06 oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

İncelenen işletmelerde 1 dekar ekili alana düşen yabancı işgücü miktarı 0.36 EİG ile 0.96 EİG arasında değişmektedir. 1 dekar ekili alana en fazla 101-200 dekar işletme büyüklük grubunda yabancı işgücü düşmektedir. İşletmeler ortalamasında ise 1 dekar ekili alana 0.55 EİG yabancı işgücü düşmektedir.

Araştırma alanında yabancı işgücü kullanımı Türkiye ortalamasının üzerindedir. Nitekim Türkiye'deki tarım işletmelerinde çalışan nüfusun % 83.11'inin aile işgücünden, % 16.89'unun ise yabancı işgücünden oluştuğu tesbit edilmiştir (Erkuş ve ark., 1995).

Araştırma alanında yabancı işgücü kullanımının yüksek olmasının nedeni, ekim ve hasat dönemi alet-makinası olmayanların kira ile ekim ve hasatı yaptırmaları ve özellikle mercimek hasadı tırpanla yapılan işletmelerde tırpancı olarak tanımlanan ve bölge dışından gelen yabancı işgücünün çalıştırılmasıdır.

5.2.4.1. Üretim Paternine Göre Yabancı İşgücü Kullanım Durumu

İncelenen işletmelerde, üretim paternine göre yabancı işgücü kullanım durumu, tüm işletme büyüklük grupları ve işletmeler ortalaması olarak çizelge 5.20'de verilmiştir.

Çizelge 5.20'den üretim paternine göre yabancı işgücü kullanım durumu incelendiğinde; 1-50 dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel üretim faaliyetinde, yabancı işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı tahıl grubu almaktadır. Tahıl grubunda, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücü miktarının % 12.54 (1.26 EİG)'ü ekim işlerinde ve % 17.21 (1.73 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 29.75 (2.99 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Tahıldan sonra, bitkisel üretimde yabancı işgücü kullanımı bakımından ikinci sırayı meyvecilik almaktadır. Meyvecilikte, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücü miktarının % 19.30 (1.94 EİG)'u bakım işlerinde ve % 1.20 (0.12 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 20.50 (2.06 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Baklagil üretim faaliyetinde ise, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücünün % 15.72 (1.58 EİG)'si yalnızca hasat işlerinde kullanılmaktadır.

Bu işletme büyüklük grubunda üretimi yapılan bağcılıkta yabancı işgücü kullanılmamaktadır.

1-50 dekar işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücünün % 65.97 (6.63 EİG)'si bitkisel üretimde kullanılmaktadır.

Hayvancılıkta ise, bu grupta kullanılan yabancı işgücünün % 34.03 (3.42 EİG)'ü yalnızca ahır işlerinde kullanılmaktadır.

Bu işletme büyüklük grubunda, bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetinde toplam 10.05 EİG yabancı işgücü kullanılmaktadır.

51-100 dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel üretim faaliyetinde, yabancı işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı endüstri bitkileri almaktadır. Endüstri bitkilerinden pamukta, bu grupta kullanılan yabancı işgücü miktarının

Çizelge 5.20. İncelenen işletmelerde üretim paternine göre yabancı işgücü kullanım durumu

Üretim	İşletme Büyüklük Grupları								İşlt. Orta.	
	1 - 50 Dekar		51-100 dekar		101-200 dekar		201++ dekar			
Faaliyeti	E16	%	E16	%	E16	%	E16	%	E16	%
Tahıl										
Ekim	1.26	12.54	1.94	2.84	5.04	5.22	8.08	4.04	4.54	4.32
Bakım	-	-	-	-	-	-	1.38	0.69	0.44	0.42
Hasat	1.73	17.21	2.22	3.25	2.31	2.39	4.87	2.44	2.98	2.83
Toplam	2.99	29.75	4.16	6.09	7.35	7.61	14.33	7.17	7.96	7.57
Baklagil.										
Ekim	-	-	1.11	1.63	0.57	0.59	2.12	1.06	1.06	1.01
Bakım	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hasat	1.58	15.72	13.61	19.93	9.95	10.30	7.98	3.99	8.40	7.98
Toplam	1.58	15.72	14.72	21.56	10.52	10.89	10.10	5.05	9.46	8.99
End.Bitki.										
Ekim	-	-	0.56	0.82	3.93	4.07	0.46	0.23	1.27	1.21
Bakım	-	-	19.39	28.40	37.64	38.95	12.65	6.33	17.55	16.68
Hasat	-	-	29.06	42.56	33.48	34.64	44.50	22.26	29.68	28.22
Toplam	-	-	49.01	71.78	75.05	77.66	57.61	28.82	48.50	46.11
Yağlı Toh.										
Ekim	-	-	-	-	-	-	0.92	0.46	0.29	0.28
Bakım	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hasat	-	-	-	-	-	-	4.54	2.27	1.44	1.37
Toplam	-	-	-	-	-	-	5.46	2.73	1.73	1.64

Çizelge 5.20'nin devamı. İncelenen işletmelerde üretim paternine göre yabancı işgücü kullanım durumu

Sebzelik											
Ekim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bakım	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hasat	-	-	-	-	0.19	0.19	17.31	8.66	5.54	5.27	
Toplam	-	-	-	-	0.19	0.19	17.31	8.66	5.54	5.27	
Meyvelik											
Ekim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bakım	1.94	19.30	0.39	0.57	0.86	0.89	62.15	31.10	20.41	19.40	
Hasat	0.12	1.20	-	-	-	-	5.96	2.98	1.91	1.82	
Toplam	2.06	20.50	0.39	0.57	0.86	0.89	68.11	34.08	22.32	21.22	
Bağ											
Ekim	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bakım	-	-	-	-	2.67	2.76	3.58	1.79	1.82	1.73	
Hasat	-	-	-	-	-	-	0.69	0.35	0.22	0.21	
Toplam	-	-	-	-	2.67	2.76	4.27	2.14	2.04	1.94	
Top. Bit.	6.63	65.97	68.28	100	96.64	100	177.19	88.65	97.55	92.74	
Hayvanlık											
Ahırda	3.42	34.03	-	-	-	-	3.85	1.93	1.93	1.83	
Mer'ada	-	-	-	-	-	-	18.83	9.42	5.71	5.43	
Toplam	3.42	34.03	-	-	-	-	22.68	11.35	7.64	7.26	
Genel Top.	10.05	100	68.28	100	96.64	100	199.87	100	105.19	100	

% 0.82 (0.56 EİG)'si ekim işlerinde, % 28.40 (19.39 EİG)'i bakım işlerinde ve % 42.56 (29.06 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 71.78 (49.01 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Endüstri bitkilerinden sonra yabancı işgücü kullanımı bakımından ikinci sırayı baklagil grubu almaktadır. Baklagil grubunda, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücünün % 1.63 (1.11 EİG)'ü ekim işlerinde ve % 19.93 (13.61 EİG) hasat işlerinde olmak üzere toplam % 21.56 (14.72 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi, baklagil grubunda yabancı işgücü kullanımı, özellikle hasat işlerinde daha yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu durum, mercimek hasat işlerinde, biçme işleminin tırpanla yapıldığı işletmelerde yabancı işgücü kullanımının fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Tahıl grubunda, 51-100 dekar işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücünün % 2.84 (1.94 EİG)'ü ekim işlerinde ve % 3.25 (2.22 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 6.09 (4.16 EİG)'oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Meyvecilikte ise, kullanılan yabancı işgücünün % 0.57 (0.39 EİG)'si yalnızca bakım işlerinde kullanılmaktadır.

51-100 dekar işletme büyüklük grubunda, üretimi yapılan sebzeçilik, bağ ve hayvansal üretim faaliyetinde yabancı işgücü kullanılmamıştır. Bu işletme büyüklük grubunda, bitkisel üretim faaliyetinde toplam 68.28 EİG yabancı işgücü kullanılmıştır.

101-200 dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel üretim faaliyetinde, yabancı işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı endüstri bitkileri almaktadır. Endüstri bitkileri grubunda yetiştirilen pamukta, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücü miktarının % 4.07 (3.93 EİG)'si ekim işlerinde % 38.95 (37.64 EİG)'i bakım işlerinde ve % 34.64 (33.48 EİG)'ü hasat işlerinde olmak üzere toplam % 77.66 (75.05 EİG)

oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Endüstri bitkilerinden sonra yabancı işgücü kullanımı bakımından ikinci sırayı baklagil grubu almaktadır. Baklagil grubunda bu grupta kullanılan yabancı işgücünün % 0.59 (0.57 EİG)'si ekim işlerinde ve % 10.30 (9.95 EİG)'u hasat işlerinde olmak üzere toplam % 10.89 (10.52 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Tahıl grubunda, bu grupta kullanılan yabancı işgücünün % 5.22 (5.04 EİG)'si ekim işlerinde ve % 2.39 (2.31 EİG)'u hasat işlerinde olmak üzere toplam % 7.61 (7.35 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Bağcılıkta, bu grupta kullanılan yabancı işgücünün % 2.76 (2.67 EİG)'si yalnızca bakım işlerinde kullanılmaktadır. Meyvecilik ve bağcılıkta budama ve belleme gibi bakım işlerinde yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Meyvecilikte, % 0.89 (0.86 EİG) oranında, yalnızca bakım işlerinde yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Sebzecilikte ise, % 0.19 (0.19 EİG) oranında, yalnızca hasat işlerinde yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Bu işletme büyüklük grubunda, üretimi yapılan yağlı tohumlarda yabancı işgücü kullanılmamıştır.

Hayvansal üretim için de, bu işletme büyüklük grubunda yabancı işgücü kullanılmamıştır.

Bitkisel üretimde ise, toplam 96.64 EİG yabancı işgücü kullanılmıştır.

201-+ dekar işletme büyüklük grubunda, bitkisel üretim faaliyetinde, yabancı işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı meyvecilik almaktadır. Meyvecilikte, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücü miktarının % 31.10 (62.15 EİG)'u bakım işlerinde ve % 2.98 (5.96 EİG)'i hasat işlerinde

olmak üzere toplam % 34.08 (68.11 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Meyvecilikten sonra yabancı işgücü kullanımını bakımından ikinci sırayı endüstri bitkileri almaktadır. Endüstri bitkilerinde, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücü miktarının % 0.23 (0.46 EİG)'ü ekim işlerinde, % 6.33 (12.65 EİG)'ü bakım işlerinde ve % 22.26 (44.50 EİG)'sı hasat işlerinde olmak üzere toplam % 28.82 (57.61 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Sebzecilikte, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücünün % 8.66 (17.31 EİG)'sı yalnızca hasat işlerinde kullanılmaktadır.

Tahıl grubunda, kullanılan yabancı işgücü miktarının % 4.04 (8.08 EİG)'ü ekim işlerinde, % 0.69 (1.38 EİG)'u bakım işlerinde ve % 2.44 (4.87 EİG)'ü hasat işlerinde olmak üzere toplam % 7.17 (14.33 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Baklagiller grubunda, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücü miktarının % 1.06 (2.12 EİG)'sı ekim işlerinde ve % 3.99 (7.98 EİG)'u hasat işlerinde olmak üzere toplam % 5.05 (10.10 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Yağlı tohumlar grubunda yetiştirilen susamda ise, kullanılan yabancı işgücünün % 0.46 (0.92 EİG)'sı ekim işlerinde ve % 2.27 (4.54 EİG)'sı hasat işlerinde olmak üzere toplam % 2.73 (5.46 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Bağcılıkta ise, bu grupta kullanılan yabancı işgücü miktarının % 1.79 (3.58 EİG)'u bakım işlerinde ve % 0.35 (0.69 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 2.14 (4.27 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

201-+ dekar işletme büyüklük grubunda bitkisel üretimde, bu işletme büyüklük grubunda kullanılan yabancı işgücünün %

88.65 (177.19 EİG)'i kullanılmaktadır.

Bu işletme büyüklük grubunda, hayvancılık üretim faaliyetinde ise kullanılan yabancı işgücünün % 1.93 (3.85 EİG)'ü ahır işlerinde ve % 9.42 (18.83 EİG)'si mer'ada otlatma işlerinde olmak üzere toplam % 11.35 (22.68 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Bitkisel ve hayvansal üretimde toplam 199.87 EİG yabancı işgücü kullanılmıştır.

İşletmeler ortalamasında, bitkisel üretim faaliyetinde yabancı işgücü kullanımı bakımından ilk sırayı endüstri bitkileri almaktadır. Endüstri bitkileri grubunda yetiştirilen pamukta, kullanılan yabancı işgücü miktarının % 1.21 (1.27 EİG)'i ekim işlerinde, % 16.68 (17.55 EİG)'i bakım işlerinde ve % 28.22 (29.68 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 46.11 (48.50 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Yabancı işgücü kullanımı bakımından, işletmeler ortalamasında endüstri bitkilerinden sonra ikinci sırayı meyvecilik almaktadır. Meyvecilikte, işletmeler ortalamasında kullanılan yabancı işgücünün % 19.40 (20.41 EİG)'i bakım işlerinde ve % 1.82 (1.91 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 21.22 (22.32 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Bitkisel üretimde diğer üretim dalları için sırayla, baklagil grubunda, kullanılan yabancı işgücünün % 1.01 (1.06 EİG)'i ekim işlerinde ve % 7.98 (8.40 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 8.99 (9.46 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Tahıl grubunda, kullanılan yabancı işgücünün % 4.32 (4.54 EİG)'si ekim işlerinde, % 0.42 (0.44 EİG)'si bakım işlerinde ve % 2.83 (2.98 EİG)'ü hasat işlerinde olmak üzere toplam % 7.57 (7.96 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Sebzecilikte, işletmeler ortalamasında kullanılan yabancı işgücünün % 5.27 (5.54 EİG)'si yalnızca hasat işlerinde kullanılmaktadır.

Bağcılıkta, kullanılan yabancı işgücünün % 1.73 (1.82 EİG)'ü bakım işlerinde ve % 0.21 (0.22 EİG)'i hasat işlerinde olmak üzere toplam % 1.94 (2.04 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

Yağlı tohumlar grubunda yetiştirilen susamda ise, kullanılan yabancı işgücü miktarının % 0.28 (0.29 EİG)'i ekim işlerinde ve % 1.37 (1.44 EİG)'si hasat işlerinde olmak üzere toplam % 1.64 (1.73 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

İşletmeler ortalamasında kullanılan yabancı işgücü miktarının % 92.74 (97.55 EİG)'ü bitkisel üretimde kullanılmaktadır.

Hayvancılık üretim faaliyetinde ise, işletmeler ortalamasında kullanılan yabancı işgücü miktarının % 1.83 (1.93 EİG)'ü ahır işlerinde ve % 5.43 (5.71 EİG)'ü mer'ada otlatma işlerinde olmak üzere toplam % 7.26 (7.64 EİG) oranında yabancı işgücü kullanılmaktadır.

İşletmeler ortalamasında bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetinde toplam 105.19 EİG yabancı işgücü kullanılmaktadır.

İşletmeler ortalamasında, üretim paternine göre yabancı işgücünün büyük bir bölümü (% 92.74) bitkisel üretimde kullanılmaktadır. Bitkisel üretimde ise, özellikle, bakım işlerinin fazla olduğu endüstri bitkilerinden pamuk ve meyvecilik üretim faaliyetinde yabancı işgücü kullanımı fazla olmaktadır.

5.2.5. İncelenen İşletmelerde Atıl İşgücü Miktarı

İşletmelerde atıl kalan aile işgücü miktarı; kullanılabilir aile işgücü miktarından işletme içinde (ev işleri ve tarımsal işler) ve işletme dışında (tarım ve tarım dışı işler) kullanılan aile işgücü toplamının çıkarılmasıyla bulunmuştur.

İşletmelerde atıl aile işgücü miktarı ve atıl işgücünün kullanılabilir aile işgücüne bölünmesiyle bulunan atıl işgücü oranı, çizelge 5.21'de verilmiştir.

Çizelge 5.21'de de görüldüğü gibi tüm işletme büyüklük gruplarında atıl işgücü mevcuttur. Atıl işgücü 1-50 ile 201-+ dekar işletme büyüklük grubunda biraz daha yüksek olup sırayla % 72.68 ve % 71.86 düzeyindedir. 51-100 ile 101-200 dekar işletme büyüklük gruplarında ise % 69.55 ve % 70.82 oranındadır. İşletmeler ortalamasında ise atıl işgücü oranı % 71.20'dir.

İncelenen işletmelerde bulunan atıl işgücü oranı, Türkiye'nin değişik bölgelerinde yapılan araştırma sonuçlarıyla farklılıklar göstermektedir. Nitekim bu konudaki bazı araştırmaları ve bulunan atıl işgücü oranlarını şöyle sıralamak mümkündür:

Doğu Anadolu Bölgesinde yapılan araştırmada % 50-58 arasında (Aksöz, 1973), Erzurum ilinde yapılan araştırmada % 65.56 (Karagölge, 1973), Elazığ ilinde yapılan araştırmada % 40.40 (Karacan, 1975), Gaziantep yöresinde yapılan araştırmada % 45.80 (Dilmen, 1976), Tokat ili merkez ilçede yapılan araştırmada % 62.06 (Esengün, 1987), Ankara ilinde yapılan araştırmada % 38.89 (Erkuş ve ark., 1990), Adana ili Seyhan ve Yüreğir ilçelerinde yapılan araştırmada sulu koşullarda tarım yapan tarım işletmeler için % 46.48, kuru koşullarda tarım yapan işletmeler için ise % 56.37 (Kılıç, 1991) ve Erzurum ili Pasinler ilçesinde yapılan bir araştırmada % 54.80 (Peker, 1993) olarak tesbit edilmiştir.

Çizelge 5.21. İncelenen işletmelerde atıl kalan aile işgücü miktarı (EİG) ve kullanılabilir işgücüne oranı (%)

İşletme Büyük- Grubu	Kullanılabilir Aile İşgücü (EİG)	İşletme içinde ve dışında Kullanılan Aile İşgücü* (EİG)	Atıl Kalan Aile İşgücü (EİG)	Atıl İşgücünün Kullanılabilir İşgücüne Oranı
1-50	1 025.62	280.18	745.44	72.68
51-100	1 178.33	358.75	819.58	69.55
101-200	1 259.49	367.48	892.01	70.82
201- +	1 091.24	307.08	784.16	71.86
İşlt.Ort.	1 139.84	328.31	811.53	71.20

* : İşletmelerde ev işleri için kullanılan (90 EİG) aile işgücü de dahildir.

Görüldüğü gibi atıl işgücü oranı en yüksek olarak % 71.20 ile araştırma alanında ortaya çıkmaktadır. Bu da özellikle araştırma bölgesinde;

1. İşletmelerde genelde kuru tarım yapılması ve birim alana az işgücü talep eden ürünlere yer verilmiş olması,

2. Yılın her ayında işgücü talebi olan hayvancılığa, işletmelerde az yer verilmesi,

3. Potansiyel aile işgücünün büyük olmasından kaynaklanmaktadır.

Fakat genel olarak araştırma alanında olduğu gibi diğer bölgelerde de mevcut aile işgücünden tam olarak yararlanılmadığı ve önemli oranda aile işgücünün atıl kaldığı ortaya çıkmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuç

Araştırma sonuçlarına göre; incelenen işletmelerde ortalama arazi genişliği 212.51 dekar olarak bulunmuştur.

İşletmeler, arazi tasarruf şekline göre incelendiğinde, işletme arazisinin % 91.19'unun mülk arazi olarak, % 1.34'ünün kiracılıkla, % 7.47'sinin ise ortakçılıkla işletildiği belirlenmiştir. Ayrıca incelenen işletmelerde çiftçi ailelerinin % 15.86'sı topraksız olup, bunların % 92.31'i ortağa arazi tutarak, % 7.69'u kiraya arazi tutarak tarımsal üretimde bulunmaktadır.

İşletmelerde parsel sayısı, genellikle 2-3 ve 4-5 parsel grubunda olup, işletmelerin % 65.86'sı bu gruptaki parsel sayısına sahiptirler. Ortalama parsel büyüklüğü işletmeler ortalamasında 58.06 dekadır.

İşletmelerde hayvan varlığı düşük olup, hayvancılık faaliyeti genellikle ailenin öz tüketimini karşılamak amacıyla yapılmaktadır.

İşletmelerde genellikle alet-makina olarak traktör ve traktöre bağlı ekipmanlar bulunmaktadır.

İşletmelerde, elde edilen brüt üretim değeri içinde en büyük payı, % 82.03 ile bitkisel üretim değeri almaktadır.

İşletme büyüklük gruplarının hepsinde, aile işgücünün büyük bir kısmı atıl kalmaktadır. Atıl işgücü işletme büyüklük grupları itibariyle % 69.55 ile % 72.68 arasında değişmekte ve tüm işletmeler ortalamasında % 71.20 olmaktadır.

Bakım, hasat ve harman gibi iş azamilerinin olduğu dönemlerde, işletme dışından ücretli işçi tutularak işletmede

çalıştırılmaktadır. Nitekim araştırma sonuçlarına göre, yabancı işgücü çalıştırma oranı, işletme büyüklük grupları için % 9.88 ile % 49.92 arasında olup, bu oran işletmeler ortalamasında % 40.06'dır.

İşletmelerde yabancı işgücü çalıştırılmasına rağmen, mevcut işgücünün bir kısmı işletme dışında değerlendirilmektedir. İşletmeler ortalamasına göre kullanılan işgücünün % 33.95'i işletme dışında tarım ve tarım dışı işlerde kullanılmaktadır.

Bu verilerden de açıkça görüldüğü gibi incelenen işletmelerde, mevcut çalışma şartlarında işgücü varlığının büyük bir kısmı (% 71.20) atıl kalmaktadır. Atıl işgücü oranının yüksek olması; işgücü arzına nazaran işçilik talebinin yetersizliği yada işgücü miktarına oranla, arazi ve sermaye gibi üretim kaynaklarının kıtlığıdır. Bu durum yalnızca araştırma bölgesinde değil, ekonomik yönden az gelişmiş ülkelerin çoğunda ve bilhassa tarım sektöründe rastlanan ve çözüm bekleyen ana sorunlardan birisidir.

6.2. Öneriler

Araştırmada varılan sonuçlara göre, tesbit edilen arazi kullanım durumu ve yüksek oranda olan atıl işgücü sorunlarına çözüm olabilecek önerileri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Tarım işletmelerinde toprak-nüfus dengesizliği ortadan kaldırılmalıdır. Aksi takdirde mülk arazisi fazla olan işletmeler kaynakları iyi kullanamamakta, arazisi olmayanlar ise kiraya ve ortağa arazi tutarak araziyi aşırı kullanıp toprağı verimsizleştirmektedirler.

2. Toprak reformu yapılmalı, bunun için en azından mülk arazisi fazla olup bunun yanında hazine arazisini de kullananlardan bu arazilerin alınıp topraksız çiftçilere

verilmesi gerekir.

3. Kiracılık ve ortakçılık sistemlerinin düzenlenmesi; Tarımda bugünkü şekli ile bir belirsizlik sistemi olarak gözüken kiracılık ve ortakçılığı gelenek ve göreneklerden ve hiç bir değeri olmayan sözlü anlaşmalardan kurtararak, kanuni vecibelere göre yönetilen birer tarımsal işletme tipine dönüştürmek faydalı olacaktır. İşlediği araziye tatmin edici ve emniyet verici şartlarla bağlı bulunmayan bir ortakçı, gelişme için gerekli teşviklerden genellikle mahrumdur. Dolayısıyla kiracılık ve ortakçılığı düzenleyen kanun çıkarılmalıdır.

4. Araştırma ve bölge şartlarına göre optimum ve yeter gelirli işletme büyüklüklerinin tesbit edilmesi ve buna göre arazi düzenlemesine gidilmesi gerekir.

5. İşletmelerde arazi, işgücü ve sermaye kullanımını etkileyen parsel sayısını azaltmak için arazi toplulaştırması yapılmalıdır.

6. İşletmelerde atıl işgücünü azaltmak için öncelikle işletme bazında yada yöresel olarak üretim ve işletme planlaması yapılmalı ve etkin kaynak kullanımı sağlanmalı.

7. Tarımdaki işgücünü değerlendirecek tarım dışı sektörlerde, ek istihdam imkanları oluşturulmalıdır. Bu amaçla sanayi kesiminde emek yoğun teknolojilerin seçilmesine özen gösterilmelidir.

8. Özellikle araştırma alanının GAP kapsamında ve sulamaya açılacak olması nedeniyle tarımsal üretim artacaktır. Artan üretimi yerinde işlemek amacıyla tarıma dayalı sanayi kurulmalı ve bu sanayide emek yoğun teknolojiler seçilmelidir.

9. Kış aylarında çiftçilerin genellikle boş olmaları nedeniyle, işletmelerde işgücünü kullanmak amacıyla besicilik faaliyeti yaygınlaştırılmalı ve teşvik edilmelidir.

10. Boş zamanları değerlendirmek ve aile gelirine katkıda bulunmak amacıyla el sanatları teşvik edilmelidir.

Son olarak bütün bu tedbirlerin çiftçilere etkin bir şekilde ulaştırılması için her şeyden önce tarımsal yayım hizmetlerinin etkin bir şekilde kullanımı gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- AÇIL, A.F., 1956. Samsun İli Tütün İşletmelerinde Rantabilite 1950-1951. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 105, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- AÇIL, A.F., 1980. Tarım Ekonomisi. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No:721, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- AÇIL, A.F., DEMİRCİ, R., 1984. Tarım Ekonomisi Dersleri. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 880, Ankara.
- AKSOY, S., 1965. Tarımda Ortakçılık ve Kiracılık. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Mars Matbaası, Ankara.
- AKSÖZ, İ., 1972. Zirai Ekonomiye Giriş. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 252/c, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.
- AKSÖZ, İ., 1973. Doğu Anadolu'nun Ekonomik ve Zirai Yapısı ve Kalkınma Yolları. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 163, Baylan Matbaası, Ankara.
- AL-ASHRAM, M., and TULLYS, D., 1990. Agricultural Labour and Technological Change in The Syrian Arab Republic. Department of Agricultural Economics, Aleppo University, Aleppo, Syria.
- ANONYMOUS, 1989. T.C. Başbakanlık DPT GAP Master Plan Çalışması, cilt: 1,2,3, Ankara.
- ANONYMOUS, 1989a. GAP ve özel Sektör. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Yayın No: Genel 110-Ar-Ge 40, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara.
- ANONYMOUS, 1990a. GAP Master Nihai Raporu cilt 2, Ankara.
- ANONYMOUS, 1990b. Genel Nüfus Sayımı Geçici Sonuçları 1990. Yayın No: 1437, DİE Matbaası, Ankara.

- ANONYMOUS, 1990c. Şanlıurfa Milli Eğitim Müdürlüğü Dosya Kayıtları, Şanlıurfa.
- ANONYMOUS, 1993. Türkiye İstatistik Yıllığı 1993. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın no:1620, Ankara.
- ANONYMOUS, 1994a. Şanlıurfa İli Meteoroloji İstasyonu Döküman Cetveli, Şanlıurfa.
- ANONYMOUS, 1994b. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü Proje İstatistik Şube Müdürlüğü Dosya Kayıtları. Şanlıurfa.
- ARASLI, A., 1988. "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ulaşım Mevcut Durum Analizi". I. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu, TZDK Mesleki Yayınları No: 49, Afşaroglu Matbaası, Ankara.
- DAĞDEVİREN, İ., FERHATOĞLU, H., 1987. Şanlıurfa Yöresinde Pamuk ve Domatesin Üretim Girdileri ve Maliyetleri. Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No: 29, Şanlıurfa.
- DILMEN, B., 1976. Gaziantep Merkez Yöresinde Antep Fıstığı Üretiminin Ekonomik Analizi. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 447, Erzurum.
- DİREK, M., ÖZÇATALBAŞ, O., AKDEMİR, Ş., 1992. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Sulanan Alanlarda Arazi Tasarruf Şekilleri, Koşulları ve Bunların İşletme Faaliyet Sonuçlarına Etkisi. Ç.U. Ziraat Fakültesi Dergisi, cilt:7, sayı:1, Adana.
- ERKAN, O., ORHAN, M.E., BUDAK, F., ŞENGÜL, H., KARLI, B., HARTOKA, İ., 1989. Aşağı Mardin-Ceylan Pınar Ovalarındaki Tarım İşletmelerinin Ekonometrik Analizi ve İleriye Dönük Planlaması. Türkiye Bilimsel Araştırma Kurumu Tarım ve Ormancılık Araştırma Grubu Proje No:TOAG-613, Adana.

- ERKUŞ, A., 1989. "Güneydoğu Anadolu Projesi Toprak İnsan ilişkilerini Düzenleme Politikaları". GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Simpozyumu, Şanlıurfa.
- ERKUŞ, A., BULBUL, M., KIRAL, T., AÇIL, A.F., DEMİRCİ, R., 1995. Tarım Ekonomisi. A.Ü. Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No: 5, Ankara.
- ERKUŞ, A., KRAL, T., ERAKTAN, S., 1990. Ankara Tarım işletmelerinde işgücü Varlığı ve Kullanım Durumu. Çiftçi ve Köy Dünyası, Cilt 6, Sayı: 63,64,65, Ankara.
- ESENGÜN, K., 1987. Tokat İli Merkez İlçe Tarım İşletmelerinde İşgücü Varlığı ve Değerlendirme Durumu Üzerine Bir Araştırma. O.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- GURGEN, Y., 1980. "Tarımsal İşgücünün Sorunları ve Verimliliği Artıracak Bazı Önlemler". Tarım ve Orman İşçilerinin Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri Semineri, MPM Yayınları No: 232, Ankara.
- KARACAN, A.R., 1975. Elazığ Merkez İlçe Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Tarımsal Kredi Kooperatifçilik Sorunları ve Toplum Kalkınmasında Tarımsal Kredi ve Kooperatiflerin Rolü. Atatürk Üniversitesi Yayınları No:372, Sevinç Matbaası, Ankara.
- KARAGÖLGE, C., 1973. Arazi Tasarruf Şekillerine Göre Erzurum İlindeki Tarım İşletmelerinin Ekonometrik Analizi. Atatürk Üniversitesi Yayınları: 312, Ziraat Fakültesi Yayınları No:153, Araştırma serisi No: 90, Sevinç Matbaası, Ankara.
- KARLI, B., 1991. GAP Alanında Tarımsal Kredi Kullanımı ve Gelecekteki Kredi İhtiyacının Saptanması Üzerinde Bir Araştırma. Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Adana.

- KILIÇ, O., 1991. Adana İli Seyhan ve Yüreğir ilçelerindeki Tarım İşletmelerinde İşgücü Varlığı ve Kullanım Durumu Üzerine Bir Araştırma. Ç.U. Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- KUN, E., GEÇİT, H.H., ÖZGEN, H., ÇİFÇİ, Y.L., EMEKLİER, H.Y., 1986. "Tahıl ve Baklagil Tarımının Geliştirilmesi". GAP Tarımsal Kalkınma Simpozyumu, A. U. Basımevi, Ankara.
- KURULKKAR, RP., 1989. Rural Employment Guarantee Scheme and landless Agricultural Labour. BIDS Bombay, India, Himalaya.
- LACROIX, A., and MOLLARD, A., 1989. Measuring Agricultural Labour; Methods and Results. Laboratoire INRA-IREP. Université Des Sciences Sociales, Grenoble, France.
- PEKER, K., 1993. Pasinler İlçesi Tarım İşletmelerinde Atıl İşgücünün Tesbiti ve Bu İşgücünün Değerlendirme İmkanları. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- ŞEHİRLİOĞLU, B., 1993. GAP ve Sulama Alanlarında Arazi Toplulaştırmasının Önemi. Tarım ve Köy, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dergisi, sayı : 93, Ankara.
- TESBİ, M.A., 1990. Şanlıurfa İlinde GAP I. Merhale Sulama Alanı Kapsamına Giren Şanlıurfa Ovası İki Kanal Arasında Kalan Merkez Köylerde Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğünü Saptamaya Yönelik Bir Araştırma. Dicle Univ. Ş.Urfa Ziraat Fakültesi, Yayın No:8, Özdal Basımevi, Şanlıurfa.
- TESBİ M.A., 1991. Şanlıurfa ilinin Tarımsal ve Ekonomik Durumu. Dicle Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:11, Özdal Matbaası, Şanlıurfa.
- YAMANE, T., 1967. Elementary Sampling Theory. Prentice-Inc. Englewood cliffs. N.S., USA.

ÖZGEÇMİŞ

1969 yılında Artvin ilinin Yusufeli ilçesinde doğdu. İlk ve orta tahsilini aynı ilçede tamamladı. 1985 yılında Malatya Turan Emeksiz Lisesi'nden mezun oldu.

1985 yılında Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümünü kazandı ve 1989 yılında ziraat mühendisi olarak mezun oldu. Mezun olduktan sonra Artvin Tarım İl ve Milli Eğitim Müdürlüğü kuruluşlarında bir süre çalıştı.

1993 yılında, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.

1994 yılında Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. Halen bu görevine devam etmektedir.